

فلاح‌زاده، محمدهادی، ۱۳۳۸-
ترکیه/ نظارت و تدوین محمدهادی فلاح‌زاده؛ گردآوری مهدی اسکندریان، قاسم سیمیاریان؛ ویراستار علی
ورسه‌ای. - تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران، ۱۳۸۴.
۱۶۹ص: مصور، نقشه، جدول، عکس. - (آشنایی با کشورهای اسلامی؛ [ج. ۳]. انتشارات مؤسسه فرهنگی
مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران؛ ۱۷۷)

ISBN: 964-8680-83-3: ریال ۱۴۰۰۰

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه: ص. [۱۶۵] - ۱۶۹؛ همچنین به صورت زیرنویس.
۱. کشورهای اسلامی. ۲. ترکیه. الف. اسکندریان، مهدی، ۱۳۵۷ -
۱۳۵۹- ، گردآورنده. ج. ورسه‌ای، علی، ویراستار. د. مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی
ابرار معاصر تهران. هـ. عنوان. و. فروست.

۹۰۹/۹۷۶۷۱

DS ۳۵ /۶ /۱۵

ج. ۳

کتابخانه ملی ایران

م۸۴-۱۱۷۹۲

انتشارات مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران
تهران: صندوق پستی ۳۸۴۹ - ۱۵۸۷۵، تلفن: ۸۸۵۰۰۲۵۰، نمابر: ۸۸۷۵۶۲۰۷
نشانی اینترنت: www.tisri.org پست الکترونیک: info@tisri.org

آشنایی با کشورهای اسلامی (۳) ترکیه

نظارت و تدوین: محمدهادی فلاح‌زاده

گردآوری: مهدی اسکندریان، قاسم سیمیاریان

ویراستار: علی ورسه‌ای

صفحه‌آرا: منصوره سعادت

چاپ نخست: تیرماه ۱۳۸۴

شابک: ۲ - ۸۳ - ۸۶۸۰ - ۹۶۴

کدبازیابی در کتابخانه دیجیتالی دید: BB00020055406082818

چاپ و صحافی: باقری

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۴۰۰ تومان

همه حقوق محفوظ است.

www.tisri.org
www.did.ir

فهرست مطالب

۳	فصل اول: وضعیت سیاسی
۲۳	فصل دوم: وضعیت اجتماعی
۳۵	فصل سوم: وضعیت فرهنگی و آموزشی
۷۷	فصل چهارم: تشیع
۸۷	فصل پنجم: حج گذاری در ترکیه

فصل اول: وضعیت سیاسی

۱) پیشینه تاریخی

آنچه که امروزه ترکیه فعلی را تشکیل می‌دهد، در حقیقت بقایای امپراتوری ۶۰۰ ساله عثمانی است که پس از فروپاشی این امپراتوری در سال ۱۹۲۳ و تسلیم سلطان عثمانی به شرایط سنگین قرارداد صلح با متفقین، توسط مصطفی کمال پاشا، فرمانده قوای دفاعی داردانل در جنگ جهانی اول که بر ضد دولت مرکزی و سلطان عثمانی در آنکارا قیام کرده بود، بنیان گذاشته شد. وی بعدها به آتاترک، یعنی پدر ترک مشهور شد.^۱

امپراتوری عثمانی که خود جانشین امپراتوری سلجوقی در سال ۱۲۹۹ میلادی شده بود، در زمان اوج قدرت و حکومت خود، بر بخش اعظم حوزه بالکان امروزی، سرزمین‌های مصر، عراق، عربستان، الجزایر، سوریه و مجارستان تسلط داشت، اما با مرگ سلطان سلیمان قانونی، هشتمین و قدرتمندترین پادشاه امپراتوری عثمانی در سال ۱۵۶۶، ضعف و فساد داخلی این امپراتوری را فرا گرفت و از این پس امپراتوری عثمانی تا آخرین روزهای حیات خود در حالت دفاعی قرار گرفت تا اینکه پس از جنگ جهانی دوم و به واسطه حمایت این

1. <http://www.turkishembassy.org/governmentpolitics/index.htm>

امپراتوری از آلمان‌ها از یک سو و ظهور جنبش‌های استقلال‌طلبانه در داخل امپراتوری عثمانی از سوی دیگر، بسیاری از سرزمین‌های تحت سلطه عثمانی در عربستان، سوریه، عراق و آفریقا، با امضای قرارداد ترک مخاصمه و ایجاد صلح «مودروس» در سال ۱۹۱۸، به دست متفقین افتاد و سرانجام مجلس کبیر ملی، در نوامبر ۱۹۲۲ (۱۳۴۲ ه.ق) با خلع سلطان عثمانی به عمر این امپراتوری پایان داد.

در این میان و در میان هرج و مرج ایجاد شده در فاصله زمانی ۱۹۱۸ تا ۱۹۲۳، آتاترک، پا به عرصه سیاسی و اجتماعی ترکیه نهاد و توانست به واسطه توانایی‌هایی که از خود در جنگ جهانی اول نشان داده بود، محبوبیت زیادی به دست آورد. وی، پس از مشخص شدن حدود ترکیه امروزی به واسطه عهدنامه لوزان، به عنوان نخستین رئیس‌جمهور ترکیه برگزیده شد.

تغییرات فرهنگی و اجتماعی؛ از جمله مخالفت با مداخله مذهب در سیاست، ترویج بی‌حجابی و برداشتن حجاب اسلامی، حذف رسم الخط ترکی (حروف عربی) و جایگزینی آن با حروف لاتین، تغییر تقویم از اسلامی به میلادی و در یک نگاه ترویج فرهنگ غربی، از مهم‌ترین اقدامات آتاترک، طی حاکمیت ۱۵ ساله خود بر این کشور نوظهور بود.

عصمت اینونو، دومین رئیس‌جمهور ترکیه نیز راه و مرام آتاترک را دنبال کرد. تا اینکه با وقوع جنگ جهانی دوم، تغییراتی در سیاست داخلی و خارجی این کشور، از جمله روی آوردن به نظام چند حزبی و گرایش به غرب در حوزه سیاست خارجی این کشور پدیدار شد. در ژانویه ۱۹۴۶ حزب دموکرات در این کشور به رهبری جلال بایار تأسیس شد و توانست در انتخابات سراسری سال ۱۹۵۰ اکثریت آرا را به دست آورد و زمام امور را تا سال ۱۹۶۰ در دست داشت که با کودتای نظامی دستش از حکومت کوتاه شد.

از سال ۱۹۶۰ تا ۱۹۶۵، کشور به وسیله دولت‌های ائتلافی اداره شد اما در سال ۱۹۶۵ حزب عدالت به رهبری سلیمان دمیرل توانست اکثریت آرا را به دست آورد. در این سال‌ها به دلیل وقوع آشوب‌های اجتماعی و مشکلات اقتصادی موجود کشور، ترکیه کودتای نظامی

۵ وضعیت سیاسی

دیگری را در سال ۱۹۷۰ تجربه کرد که این بار منجر به باقیماندن حکومت نظامی برای مدت دو سال شد. پس از آن، مجلس کبیر ملی، فخری کوروترک را به عنوان ششمین رئیس‌جمهور ترکیه برگزید.

طی دهه هفتاد میلادی، هیچ دولت اکثریتی نتوانست تشکیل شود و کشور همواره با دولت‌های ائتلافی اداره می‌شد. دخالت ارتش در امور کشور، در اواخر این دهه و همچنین نارضایتی‌های عمومی، بار دیگر ترکیه را به لحاظ سیاست داخلی فلج کرد تا این که در سپتامبر ۱۹۸۰ کودتای دیگری به رهبری ژنرال کنعان اورن رئیس ستاد مشترک ارتش ترکیه رخ داد و وی قدرت سیاسی را تا اواخر دهه ۸۰ به دست گرفت. اورن با تشکیل یک هیات ۶ نفره، با عنوان شورای امنیت ملی، فعالیت بسیاری از احزاب را ممنوع و یا محدود کرد و قانون اساسی این کشور را که در اوایل دهه ۷۰ تغییر یافته بود، بار دیگر تغییر داد.

این وضعیت تلاطم سیاسی در ترکیه با درجه‌ای پایین‌تر، در دهه‌های ۸۰ و ۹۰ میلادی ادامه داشت تا اینکه بار دیگر با پیروزی حزب رفاه، نجم‌الدین اربکان در سال ۱۹۹۶ روی کار آمد لیکن با دخالت ارتش این کشور در براندازی خاموش دولت وی و محرومیت پنج ساله وی از فعالیت سیاسی، تنش سیاسی در این کشور شدت یافت.

۲ ساختار سیاسی

قانون اساسی ترکیه به ترتیب در سال‌های ۱۹۷۱، ۱۹۷۳ و ۱۹۷۴ در پی تحولات داخلی، دچار تغییراتی گردید و سرانجام در سال ۱۹۸۲ قانون اساسی جدید این کشور به همه پرسی گذاشته شد. مردم این کشور با اکثریت (بیش از ۹۰٪) به این قانون رأی مثبت دادند. طبق ماده ۱ قانون اساسی سال ۱۹۸۲، نوع حکومت کشور ترکیه جمهوری است. در ماده ۲ قانون، مشخصات جمهوری ترکیه با عنوان‌های دموکراتیک، غیردینی، دارای نظام اجتماعی مبتنی بر حمایت قانون و مفاهیمی چون صلح عمومی، انسجام، عدالت ملی، احترام به حقوق بشر و وفاداری به ناسیونالیسم آتاترک، ترسیم شده است.

ترکیه دارای سه قوه قضائیه، مقننه و مجریه است که طبق قانون، مستقل از یکدیگر عمل می‌کنند. حکومت این کشور از نوع ریاستی - پارلمانی است؛ به این معنا که رئیس‌جمهور که از طرف پارلمان برای یک دوره هفت ساله منصوب می‌شود و حق عزل نخست وزیر را دارد و بدون تصویب پارلمان در مواقع بحرانی می‌تواند وضعیت فوق العاده اعلام نماید و یا با صدور فرمان، قانون وضع کند. در حالت عادی رئیس‌جمهور می‌تواند قوانین مصوب پارلمان را وتو کند اما پارلمان می‌تواند بار دیگر قانون مذکور را با جرح و تعدیلاتی و یا با توضیحات، نزد رئیس‌جمهور بفرستد و رئیس‌جمهور حق ندارد از تصویب قانون مذکور خودداری ورزد. شایان توجه است که رئیس‌جمهور در مواقع بحرانی می‌تواند پارلمان را منحل کند و خواستار انتخابات جدید شود.

همچنین قانون اساسی یک شورای مشورتی دولتی را در نظر گرفته است تا به رئیس‌جمهور، در انجام وظایفی که به عهده دارد کمک نماید. اعضای این شورا، رؤسای‌جمهور سابق، قضات بازنشسته دادگاه قانون اساسی و رؤسای پیشین ستاد مشترک ارتش هستند. بیست عضو از این اعضا به مدت ۶ سال از طرف رئیس‌جمهور و ۱۰ عضو دیگر از طرف خود اعضای شورا انتخاب می‌شوند.^۱

الف) قوه مجریه:

در حال حاضر، قوه مجریه مرکب از رئیس‌جمهور، شورای امنیت ملی و هیأت دولت است. طبق قانون اساسی ترکیه، رئیس‌جمهور برای یک دوره ۷ ساله از سوی مجلس کبیر برگزیده می‌شود که ریاست قوه مجریه با او است. از مهم‌ترین وظایف رئیس‌جمهور هماهنگی میان سازمان‌ها و نهادهای دولتی، تعیین نخست‌وزیر، تعیین اعضای سطوح بالای قوه قضائیه، تعیین رئیس بانک مرکزی و تعیین رئیس رادیو و تلویزیون ملی ترکیه است. وی همچنین مجاز به انحلال مجلس است و حق وتوی مصوبات مجلس را دارد. همچنین

۱. صابر قاسمی، کتاب سبز ترکیه، انتشارات وزارت امور خارجه، سال ۱۳۷۴

وضعیت سیاسی ۷

اعمال کنترل شدید بر اتحادیه‌های کارگری و تجارتي، احزاب و مطبوعات و اعلام حالت فوق العاده، از اختیارات رئیس‌جمهور است.

هیأت دولت، که مرکب از نخست‌وزیر و وزرا است، مسئولیت اجرایی کشور را بر عهده دارد. نخست‌وزیر از میان اعضای مجلس ملی ترکیه به وسیله رئیس‌جمهور معرفی و پس از رای اعتماد مجلس، منصوب می‌شود. معمولاً نخست‌وزیر، رهبر حزبی است که اکثریت کرسی‌های مجلس را به دست آورده است.

شورای امنیت ملی، که متشکل از نخست‌وزیر، رئیس ستاد مشترک ارتش، وزیران دفاع و امور خارجه و فرماندهان نیروی زمینی، هوایی و دریایی ارتش و ژاندارمری می‌باشد، مسؤول تنظیم سیاست امنیتی کشور و اتخاذ تصمیمات ضروری و مهم در مواقع حساس است. گفتنی است ریاست این شورا بر عهده رئیس‌جمهور می‌باشد.

ب) قوه مقننه:

مجلس کبیر ملی ترکیه، که کار اصلی آن قانون‌گذاری و نظارت است، ۵۵۰ نماینده دارد. طبق قانون اساسی این کشور، انتخابات پارلمانی هر ۵ سال یکبار برگزار می‌شود و مهم‌ترین وظایف این مجلس به شرح ذیل است:

- وضع، اصلاح و لغو قوانین با رای دو سوم اعضا.
- نظارت بر هیأت وزرا و عملکرد دولت.
- تفویض اختیار به هیأت دولت در جهت صدور احکام حکومتی.
- بررسی و تصویب لایحه بودجه.
- تصویب لایحه چاپ اسکناس.
- اعلان جنگ.
- تصویب معاهدات و موافقت‌نامه‌های دو جانبه و چند جانبه بین‌المللی.
- اتخاذ تصمیم در مورد اعلام عفو عمومی.

● تصویب احکام اعدام (این موضوع، بعد از درخواست اتحادیه اروپایی از این کشور جهت زمینه سازی برای عضویت ترکیه در این اتحادیه، در سال ۲۰۰۴ م، لغو گردید).

ج) قوه قضائیه:

ماده ۱۳۸ قانون اساسی ترکیه با صراحت به استقلال نظام قضایی و دادگاهها اشاره کرده است. قضات دادگاهها بر اساس اصول قانون اساسی، روبه‌های قضایی و تجربیات فردی، قضاوت می‌کنند. هیچ نهاد، سازمان و یا مقام مسؤولی حق دخالت، اعمال نظر و توصیه به دادگاه، جهت تغییر رأی را ندارند، هرچند با دخالت قوه مقننه از طریق تصویب رأی محکومان به اعدام و عفو مجرمان و نیز دخالت قوه مجریه از طریق انتخاب تعدادی از اعضای دادگاه قانون اساسی به وسیله رئیس‌جمهور، استقلال این قوه زیر سؤال رفته است. نظام قضایی ترکیه به شرح زیر است:

● دادگاه قانون اساسی، که به بررسی مطابقت شکل و محتوای قوانین، احکام دارای پشتوانه و آیین نامه داخلی مجالس با قانون اساسی می‌پردازد و متشکل از ۱۵ عضو است.

● دیوان عالی استیناف، که مرجع تجدید نظر در مورد تصمیمات و احکام صادره دادگاهها و دیگر مواردی است که قانوناً به دیگر مقامات قضایی ارجاع نشده است.

● شورای کشوری، که آخرین مرجع تجدید نظر در مورد تصمیمات و احکام صادره از سوی دادگاههای اداری است و مواردی که در قانون به دیگر دادگاههای اداری ارجاع نشده است.

● دادگاههای نظامی، که به جرایم نیروهای مسلح، رسیدگی می‌کنند.

● دادگاههای نظامی استیناف، که آخرین مرجع تجدید نظر در مورد تصمیمات و احکام صادره از سوی دادگاههای نظامی است.

● دادگاههای امنیت دولتی، که به تخلفات علیه تمامیت ارضی کشور، نظم دموکراتیک جامعه و تخلفاتی که به‌طور مستقیم با امنیت داخلی و خارجی کشور

۹ وضعیت سیاسی

ارتباط دارد، رسیدگی می‌کنند. این دادگاه‌ها نیز در راستای پیوستن ترکیه به اتحادیه اروپایی از سال ۲۰۰۴ میلادی منحل گشته و وظایف آن به دادگاه‌های کیفری محول گردیده است.

۳) رؤسا و وزرای کشور

رئیس‌جمهور	۱) احمد نجات سزر
نخست‌وزیر	۲) رجب طیب اردوغان
معاون نخست‌وزیر و وزیر امور خارجه	۳) عبدالله گل
معاون نخست‌وزیر و وزیر مشاور	۴) عبد اللطیف شتر
معاون نخست‌وزیر و وزیر مشاور	۵) محمدعلی شاهین
وزیر مشاور	۶) بشیر آتالای
وزیر مشاور در امور اقتصادی	۷) علی باباجان
وزیر مشاور در امور دیانت	۸) محمد آیدین
وزیر مشاور	۹) نعمت چوبو کچو
وزیر مشاور در امور تجارت خارجی	۱۰) کورشات توزمن
وزیر دادگستری	۱۱) جمیل چیچک
وزیر دفاع ملی	۱۲) وجدی گونول
وزیر کشور	۱۳) عبدالقادر آکسو
وزیر امور مالی	۱۴) کمال اوناکیتان
وزیر آموزش ملی	۱۵) حسین چلیک
وزیر آبادانی و مسکن	۱۶) فاروق اوزاک
وزیر بهداشت	۱۷) رجب آکداغ
وزیر حمل و نقل	۱۸) بینالی یلدریم

وزیر کشاورزی و امور روستاها	محمد مهدی اکر
وزیر کار و تأمین اجتماعی	مراد باش اسگی اوغلو
وزیر صنعت و تجارت	علی جوشکون
وزیر انرژی و منابع طبیعی	حلمی گولر
وزیر فرهنگ و جهانگردی	آتیلا کوچ
وزیر محیط زیست و جنگلها	عثمان په‌په

۴) نخبگان و شخصیت‌های مهم سیاسی معاصر

الف) رجب طیب اردوغان *Recep Tayyip Erdogan*

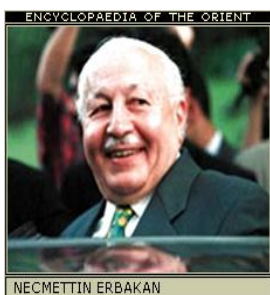

رجب طیب اردوغان در سال ۱۹۵۴ در شهر ریزه، منطقه‌ای در شمال ترکیه به دنیا آمد. وی که از طرفداران ترویج عقاید اسلامی بود، در سال ۱۹۹۴ به عنوان شهردار استانبول برگزیده شد. اردوغان که همکاری نزدیکی با نجم‌الدین اربکان در اواخر دهه ۹۰ میلادی داشت، در سال‌های اخیر از یک سیاستمدار معروف اسلامی، به یک

محافظه کار معتدل تغییر جهت سیاسی داده است. وی امروزه طرفدار ادامه عضویت ترکیه در ناتو و همچنین به عنوان یک فعال طرفدار عضویت ترکیه در اتحادیه اروپایی است. البته بسیاری نیز نسبت به این تغییر موضع، به دیده تردید می‌نگرند؛ چراکه یکی از مهم‌ترین شعارهای انتخاباتی وی، لغو ممنوعیت حجاب در اماکن عمومی بود. اردوغان همچنین تأکید کرده است که تغییراتی را در قوانین این کشور در جهت جامعه‌ای دموکراتیک دنبال می‌کند. وی که در طول زمامداری خویش به عنوان شهردار استانبول طی دهه ۹۰ میلادی، محبوبیتی نزد افکار عمومی ترکیه به دست آورد، یکی از با نفوذترین رهبران سیاسی ترکیه طی چند دهه

اخیر در این کشور بوده است و همین امر منجر به پیروزی حزب وی در انتخابات سال ۲۰۰۲ گردید. اما او که در سال ۱۹۹۸ به دلیل عقاید مذهبی محاکمه و به ۱۰ ماه زندان و محرومیت از مناصب دولتی محکوم شده بود، نمی‌توانست به مجلس راه یابد. وی سرانجام در مارس ۲۰۰۳ به عنوان نخست وزیر ترکیه برگزیده شد و تا کنون (ژانویه ۲۰۰۵) این سمت را به‌عهده دارد.^۱ گفتنی است اردوغان دارای مدرک کارشناسی مدیریت از دانشگاه مرمره استانبول است.

ب) نجم‌الدین اربکان

وی که یکی از سرشناس‌ترین سیاستمداران دوران معاصر است، رهبر ائتلاف حزب رفاه (حزب متبوع وی) و حزب راه راست در سال‌های ۱۹۹۶-۱۹۹۷ بود. این استاد فیزیک، که سال‌های زیادی را در آلمان زندگی می‌کرد، یکی از وزرای دولت ائتلافی بلنت اجویت در سال ۱۹۷۴ بود. وی به عنوان رهبر و بنیانگذار حزب رفاه فعالیت‌های سیاسی زیادی را در سال‌های اخیر انجام داد که منجر به محدود شدن فعالیت‌های وی در این سال‌ها گردید. اربکان همچنین رهبری اعتراضات اسلام‌گرایان در سال ۱۹۸۰ را برعهده داشت که منجر به یک کودتای نظامی شد و حزب وی برای ۷ سال از فعالیت‌های سیاسی منع گردید.

یکی از مهم‌ترین دلایل برنده شدن این حزب در انتخابات سال ۱۹۹۵، شهرت خوب و عملکرد آنها در شهرداری‌ها بود. اما سیاست‌های اسلام‌گرایانه و همچنین روابط نزدیک ترکیه در دوران نخست‌وزیری وی با ایران و لیبی، مورد انتقاد غرب قرار گرفت و سرانجام در سال ۱۹۹۷ به دلیل فعالیت‌های زیاد اسلام‌گرایانه این حزب، با دخالت ارتش غیر قانونی اعلام گردید و وی برای یک سال به زندان محکوم شد و برای مدت نا معلومی از فعالیت‌های سیاسی منع گردید.

1. http://i-cias.com/e.o/erdogan_r.htm

گفتنی است، وی در سال ۱۹۲۶ متولد شد و در طول حیات سیاسی خود بارها رهبری احزاب اسلام‌گرا را در ترکیه به دست گرفت که از جمله می‌توان به حزب نظام ملی، حزب نجات ملی، و حزب رفاه نام برد که همگی به دلیل فعالیت‌های اسلام‌گرایانه تعطیل شدند.

ج) بلنت اجویت

وی که در سال ۱۹۲۵ در یک خانواده فرهنگی به دنیا آمد، تحصیلات تکمیلی خود را به ترتیب در استانبول، بریتانیا و ایالات متحده آمریکا به پایان رساند. در سال ۱۹۵۷ از سوی حزب جمهوری مردم، به مجلس راه یافت. بلنت اجویت به ترتیب در سال‌های ۱۹۷۴، ۱۹۷۸-۱۹۸۰ و ۱۹۹۸-۲۰۰۲ پست

نخست‌وزیری را در این کشور به دست آورد. وی به دلیل گرایش‌های لائیک و سوسیالیستی خود از دیرباز با گروه‌ها و جریان‌های اسلامی مخالف بوده است که اقدام وی در اعتراض به حضور خانم مروه کاواکچی نماینده محجبه حزب فضیلت در مجلس این کشور و اخراج نامبرده از مجلس از آن جمله است. در سومین دور نخست‌وزیری او، ترکیه با بحران‌های اقتصادی و مالی جدی مواجه شد که در واکنش به این امر، حزب عدالت و توسعه در انتخابات ۲۰۰۲ به پیروزی دست یافت.^۱

د) سلیمان دمیرل

وی سومین رئیس‌جمهور غیر نظامی ترکیه است و از برجسته‌ترین سیاستمداران این کشور محسوب می‌گردد. وی در سال ۱۹۲۴، در دهکده اسلام‌کوی، از توابع شهر اسپارتا متولد شد

1. http://i-cias.com/e.o/ejevit_r.htm

۱۳ وضعیت سیاسی

و در سال ۱۹۴۹ از دانشگاه صنعتی استانبول در رشته ساختمان فارغ التحصیل شد. دمیرل تا پیش از رسیدن به مسند ریاست جمهوری جمعاً هفت بار به نخست‌وزیری ترکیه رسیده بود که نخستین بار در سال ۱۹۶۵ بود. طی دوران زمامداری خود، در حوزه سیاست خارجی نزدیکی به غرب و روابط نزدیک‌تر در حوزه مسائل دفاعی را دنبال کرد. وی همچنین برنامه‌های توسعه‌ای را برای دهقانان، برای اولین بار منعقد نمود. اما در دوران ریاست جمهوری خود مخالفت خود را با انعقاد موافقتنامه اتحادیه گمرکی با اتحادیه اروپایی، اعلام کرد. وی در سال ۱۹۷۱ به وسیله سران ارتش وادار به استعفا گردید. البته بارها به واسطه ضعف بودن دولت‌های خود مجبور به استعفا شد. وی در سال ۱۹۹۳ پس از مرگ تورگوت اوزال به ریاست جمهوری ترکیه رسید و در سال ۲۰۰۰، جای خود را پس از پایان دوره قانونی خویش به احمد نجات سزر داد.^۱

از جمله شایعات رایج درباره وی، فراماسون بودن او است.

۵) وضعیت احزاب و گروه‌های سیاسی

نخستین حزب در ترکیه، پس از استقلال در سال ۱۹۲۳، حزب جمهوری‌خواه خلق CHP بود که به وسیله کمال آتاترک بنیان گذاشته شد و تا ۲۳ سال، بدون این که رقیبی داشته باشد، اداره کشور را در دست گرفت. اما ظهور نخستین حزب مخالف در اواخر دهه ۴۰ میلادی، با عنوان حزب دموکرات که اعضای آن از حزب جمهوری‌خواه خلق منشعب شده بودند، نقطه عطفی در تحولات احزاب سیاسی در ترکیه محسوب شد و این کشور تا اواخر دهه ۵۰ میلادی به وسیله این دو حزب اداره گردید.

اما دخالت نظامیان در عرصه سیاست داخلی این کشور در اوایل دهه ۶۰ میلادی و ممنوع شدن فعالیت حزب دموکرات، موجب روی کار آمدن احزاب ائتلافی و تعدد و

1. http://i-cias.com/e.o/demirel_s.htm

تضعیف احزاب سیاسی گردید. فعالیت احزاب سیاسی در ترکیه می‌رفت تا وارد مرحله جدیدی شود که دخالت مجدد نظامیان در سیاست و خارج کردن قدرت از دست سیاسیون در سال ۱۹۷۱، روند دموکراتیزاسیون و لیبرالیزه کردن کشور را دچار تزلزل کرد. این روند به‌رغم دور شدن نظامیان از قدرت و تحویل سریع آن به سیاسیون در طول دهه ۷۰ همچنان ادامه داشت تا اینکه افزایش ترور و هرج و مرج در کشور از جمله عدم تفاهم احزاب بر سر انتخاب رئیس‌جمهور در مجلس موجب بازگشت نظامیان به عرصه سیاست در ابتدای دهه ۸۰ گردید و تمام احزاب سیاسی کشور منحل و برخی از شخصیت‌های احزاب مهم دستگیر و زندانی شدند.

این روند - ضعف احزاب و تشکیل دولت‌های ائتلافی و شکننده بودن آن و دخالت‌های نظامیان در حوزه سیاسی - در طول دهه ۸۰ و ۹۰ میلادی ادامه داشت ولی از سال ۱۹۸۳ برخی احزاب گذشته، بار دیگر فعالیت خود را آغاز کردند.

اکنون در ترکیه احزاب متعددی وجود دارد، اما تنها چند حزب سیاسی در مجلس نمایندگان، دارای کرسی نمایندگی هستند. برخی سیاستمداران ترک بر این عقیده‌اند که تعداد احزاب در این کشور نشانه وجود دموکراسی در ترکیه است اما برخی دیگر بر این باورند که احزاب کوچک‌تر، صرفاً به منظور منافع شخصی و چانه‌زنی با احزاب دیگر تأسیس شده‌اند. برخی صاحب‌نظران نیز علت افزایش احزاب سیاسی را فقدان دموکراسی در داخل احزاب و عدم اجازه به افراد حزبی در بیان آزادانه عقاید و اندیشه‌های خود می‌دانند، که در نتیجه موجب تجزیه در احزاب بزرگ و تأسیس احزاب سیاسی کوچک می‌گردد. هر کدام از احزاب برای ورود به مجلس بایستی حداقل ۱۰ درصد از کل آرا را در سطح کشور کسب نمایند.

طبق آمار رسمی، در حال حاضر بیش از ۳۵ حزب سیاسی در ترکیه فعالیت می‌کنند که ضمن اشاره به دسته‌بندی آنها، شرح مختصری درباره هریک داده خواهد شد:

احزاب راست:

۱. راست میانه‌رو: حزب راه راست و حزب مام میهن.

۲. راست افراطی: حزب حرکت ملی گرا و حزب جوان.

۳. راست محافظه کار: حزب سعادت و حزب عدالت و توسعه.

احزاب چپ:

۱. چپ غرب گرا: حزب جمهوری خواه خلق، حزب دموکراتیک چپ.

۲. چپ شرق گرا: حزب دموکراتیک خلق (دهاپ).

- حزب جمهوری خواه خلق (CHP):

این حزب نخستین حزب سیاسی ترکیه است که به وسیله کمال آتاترک بنیان گذاشته شد. رهبر فعلی این حزب دنیز بایکال است که از سال ۱۹۹۲ این مقام را بر عهده دارد. این حزب در انتخابات سراسری سال ۲۰۰۲ با کسب ۱۹/۴٪ آرا توانست ۱۶۷ کرسی در مجلس به دست آورد، در حالی که در انتخابات سال ۱۹۹۹ نتوانسته بود توفیقی کسب کند و حزب عدالت و توسعه با به دست آوردن اکثریت کرسی‌های مجلس، به تنهایی توانست دولت تشکیل دهد و از این رو، حزب جمهوری خواه خلق مجبور شد به عنوان حزب مخالف مادر در مجلس به ایفای نقش بپردازد. این حزب که سردمدار لائیسزم و کمالیسم در ترکیه محسوب می‌شود، همواره از حمایت‌های نظامیان برخوردار بوده است. با فعال شدن مخالفان بایکال در درون حزب، احتمال کنار گذاشتن او محتمل است.

- حزب عدالت و توسعه (AKP):

به دنبال انحلال حزب فضیلت (رفاه) اعضای اصلاح طلب و نواندیش آن، به رهبری رجب طیب اردوغان از حزب مذکور منشعب شده و حزب جدیدی به نام عدالت و توسعه را در سال ۲۰۰۱ تشکیل دادند. این حزب بر سکولار بودن دولت ترکیه تأکید داشته ولی با حذف نمادهای مذهبی از اماکن عمومی، مانند ممنوعیت حجاب زنان در اماکن دولتی مثل دانشگاه‌ها، مخالف است. به عبارت بهتر آنها خود را مانند احزاب دموکرات مسیحی در

غرب می‌دانند که مسیحی نیز هستند و از اینکه به وسیله رسانه‌های جمعی به عنوان یک حزب اسلامگرا از آن یاد می‌شود ابراز نارضایتی کرده‌اند.

در سال ۱۹۹۴ وقتی حزب رفاه به رهبری اربکان در انتخابات شهرداری‌ها پیروز شد، اردوغان شهردار استانبول گردید. پس از آن که حزب رفاه در انتخابات پارلمانی ۱۹۹۶ پیروزی چشمگیری به دست آورد و به دنبال آن، طی کودتای آرامی به وسیله ارتش در سال ۱۹۹۸ اربکان از نخست‌وزیری کنار گذاشته شد و به وسیله دادگاه از فعالیت‌های سیاسی منع گردید، نمایندگان طرفدار این حزب در پارلمان، دست به تشکیل حزب جدیدی به نام فضیلت زدند. این حزب نیز با به دست آوردن بیش از ۱۵٪ آرا در انتخابات ۱۹۹۹، در عرصه سیاست ورود قدرتمندی داشت و همین امر باعث شد تا سکولارها و نظامیان در ترکیه احساس خطر کنند و فعالیت‌های این حزب نیز سرانجام در سال ۲۰۰۱ به وسیله دادگاه ممنوع شد. این امر موجب انتقاد اردوغان شهردار استانبول از نظامیان و مخالفت حزب فضیلت گردید و به دنبال آن نیز به وسیله دادگاه به اتهام تحریک محکوم و زندانی شد.

پس از ممنوعیت حزب فضیلت، اسلام‌گرایان بار دیگر در قالب دو حزب ظهور یافتند؛ اسلام‌گراهای محافظه کار به رهبری رجایی کوتان که حزب سعادت را تشکیل داد و شاخه عملگرا به رهبری اردوغان و عبدالله گل که حزب عدالت و توسعه را بنیان گذاشتند. این حزب توانست در آخرین انتخابات مجلس بیشترین آرا را به دست آورد و در حال حاضر (سال ۲۰۰۵) دولت این کشور را در اختیار دارد. حاکمیت حزب عدالت و توسعه با حمله آمریکا به عراق، و سرنگونی صدام همزمان شد و عدم همراهی دولت با آمریکا در حمله به عراق به محبوبیت عمومی این حزب افزود. این حزب خواهان روابط راهبردی با آمریکا است و رهبران آن مواضع تندی علیه جنایات اسرائیل اتخاذ کرده و اقدامات سرکوب‌گرایانه آن را محکوم کرده‌اند و در عین حال تلاش وافری دارند تا شرایط عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا را فراهم سازند.

- حزب مام میهن (ANAP):

این حزب به وسیله تورگوت اوزال، مشاور اقتصادی دولت نظامی بلند الوسو (۱۹۸۰-۱۹۸۸) که حیات سیاسی خود را سال‌ها پیش با ورود در حزب اسلام‌گرای نظام ملی، تحت رهبری نجم‌الدین اربکان آغاز کرده بود، در سال ۱۹۸۳ تأسیس گردید. این حزب یکی از معدود احزابی بود که بعد از کودتای ۱۹۸۰ تأسیس شده بود و اجازه فعالیت داشت. از ابتدای تأسیس این حزب، دو جناح لیبرال و غرب‌گرا به رهبری مسعود یلماز و جناح محافظه‌کار با گرایش‌های اسلامی به رهبری محمد کچه جیلر وجود داشتند. اما تورگوت اوزال در تمام زمان حیات سیاسی خویش به جناح محافظه‌کار تعلق خاطر داشت. پس از وی، آک بلوت برای مدت کوتاهی رهبری حزب را برعهده داشت اما در سال ۱۹۹۳ مسعود یلماز جانشین وی گردید. پس از مرگ اوزال و به قدرت رسیدن یلماز در این حزب، حزب مام میهن به تدریج از مرام‌های محافظه‌کارانه و مذهبی خود دور شد و بسیاری از طرفداران خود را از دست داد؛ به طوری که در انتخابات ۱۹۹۶ به حزب سوم تنزل یافت. اما در پی شبه کودتایی که در سال ۱۹۹۷ علیه دولت ائتلافی اربکان رخ داد، با مساعدت سران نظامی و سلیمان دمیرل رئیس‌جمهور وقت، به ریاست دولت ائتلافی دست یافت، لیکن در انتخابات سال ۲۰۰۲ قدرت خود را از دست داد و نتوانست هیچ کرسی در مجلس به دست آورد. رهبر فعلی حزب مام میهن خانم ناس است ولی برخی از اعضای شورای رهبری، خواستار استعفای وی شده‌اند. این حزب دارای روابط نزدیک با ایالات متحده و اسرائیل است و از عضویت ترکیه در اتحادیه اروپایی حمایت می‌کند.

- حزب راه راست (DYP):

این حزب ادامه حزب عدالت است که پس از انحلال حزب دموکرات در پی کودتای نظامی سال ۱۹۶۰ تأسیس شد. مؤسس این حزب فردی به نام حسام‌الدین جیندروک بود که در پی

بروز اختلاف با رهبر وقت آن، تانسو چیلر، از حزب استعفا داد و پس از چندی حزب دموکرات ترکیه را بینان نهاد که همچنان فعال است. اما رهبر و چهره بارز حزب راه راست، تا سال ۱۹۹۳ سلیمان دمیرل بود که به واسطه کودتای ۱۹۸۰، در ردیف کسانی قرار گرفت که نمی‌توانست خود راساً به تأسیس حزب اقدام کند.

تانسو چیلر در کنگره ژوئن ۱۹۹۳ این حزب، به رهبری آن انتخاب شد. حزب راه راست در انتخابات سال ۱۹۹۶، دومین حزب مجلس گردید و در سال ۱۹۹۷ متحد حزب رفاه اربکان در دولت ائتلافی گردید.

محافل تندروی لائیک همواره تانسو چیلر را متهم می‌کنند که وی به دلایل شخصی انعطاف لازم را برای تشکیل دولت ائتلافی با حزب مام میهن به رهبری مسعود ییلماز نشان نداد و ائتلاف وی با حزب رفاه باعث روی کار آمدن اولین نخست‌وزیر اسلام‌گرا در طول تاریخ جمهوری ترکیه شد.^۱ این حزب نیز در انتخابات ۲۰۰۲ نتوانست توفیقی کسب کرده و وارد مجلس گردد. در نهایت خانم چیلر از رهبری حزب کناره‌گیری نمود و محمد آغار به ریاست حزب برگزیده شد.

– حزب حرکت ملی‌گرا (MHP):

این حزب توسط آلیا ارسلان تورکش که رهبر ملی‌گرایان ترکیه محسوب می‌شود در سال ۱۹۶۵ میلادی با نام حزب ملت روستایی تشکیل گردید و در سال ۱۹۶۹ به حزب ملی‌گرا تغییر نام داد. به دنبال کودتای سال ۱۹۸۰ و تعطیلی احزاب سیاسی تورکش نیز از انجام فعالیت‌های سیاسی محروم گردید و در سال ۱۹۸۷ رهبری حزب را مجدداً به عهده گرفت. پس از مرگ وی در سال ۱۹۹۷ دولت باغچه‌چی به رهبری حزب انتخاب شد. این حزب

۱. حسین اردوش و محمدجواد ابولقاسمی، ترکیه در یک نگاه، تهران: انتشارات بین‌المللی الهدی، ۱۳۷۸ صص

در انتخابات سال ۱۹۹۹ با کسب ۱۸ درصد آرا توانست به مجلس راه یابد و در حکومت ائتلافی احزاب دموکراتیک چپ، مام میهن و حرکت ملی گرا مشارکت نمایند. با انجام انتخابات سال ۲۰۰۲ این حزب با کسب ۸ درصد آرا از راهیابی به مجلس بازماند. شایان ذکر است این حزب مخالف پیوستن ترکیه به اتحادیه اروپایی است.

- حزب دموکراتیک چپ (DSP):

این حزب از احزاب چپ‌گرای رسمی ترکیه است که مانند دیگر احزاب چپ؛ نظیر حزب جمهوری خواه خلق، به تعصب در لائیسزم و مبارزه با اسلام‌گرایی مشهور است. این حزب در سال ۱۹۸۵ به وسیله خانم رخشان اجویت تأسیس شد و پس از پایان دوران محرومیت بلنت اجویت، وی رهبری این حزب را به دست گرفت. بیشتر اعضای این حزب، پیشتر در حزب جمهوری خواه خلق عضویت داشته‌اند. رهبر پیشین این حزب بلنت اجویت بود که تا کنون چندین بار به نخست‌وزیری این کشور رسیده است. شایان ذکر است که بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و آغاز روند تقویت جنبش‌های اسلامی در سایر کشورهای مسلمان، این حزب، بر خلاف سایر احزاب چپ‌گرا که بیشتر بر مسائلی مانند اقتصاد، عدالت اجتماعی و نحوه توزیع ثروت تأکید دارند، بیشتر در مخالفت با روند اسلام‌گرایی و سکولاریسم گام برداشته است.

حزب دموکراتیک چپ، با تحمل ضربه سنگین در انتخابات سال ۲۰۰۲، تنها توانست ۱/۲٪ آراء را به دست آورد و از راهیابی به مجلس باز ماند. بلنت اجویت در سال ۲۰۰۴ در کنگره حزبی، از رهبری حزب کناره‌گیری کرد و جای خود را به زکی سزر داد.

- کنگره خلق کردستان (KHK) - حزب کارگران کردستان سابق (PKK):

این حزب ابتدا فعالیت‌های پنهانی خود را با رهبری عبدالله اوجالان، در سال ۱۹۷۴ با هدف ایجاد یک کردستان خودمختار در مناطق جنوبی و جنوب شرق ترکیه آغاز کرد تا

اینکه در سال ۱۹۷۸ رسماً وارد فعالیت برضد دولت ترکیه شد که گاهی این اختلافات جنبه خونین داشت. این حزب که بیشتر مرامی مارکسیست - لنینیستی دارد، شورش‌های متعددی را از سال ۱۹۸۴ بر ضد دولت مرکزی، با هدف استقلال کردستان آغاز کرد. فعالیت این حزب با دستگیری رهبر آن در فوریه ۱۹۹۹ در کنیا، فروکش کرد اما درگیری‌های پراکنده‌ای میان بقایای این حزب، که بیشتر در شمال عراق ساکن بودند، با نیروهای امنیتی ترکیه در طول سال‌های پس از دستگیری عبدالله اوجولان همچنان ادامه داشت. در آوریل ۲۰۰۲ این حزب به کنگره دموکراسی و آزادی کردستان (KADEK) تغییر نام داد. این حزب مخالف دولت، در نوامبر ۲۰۰۳ بار دیگر نام خود را به کنگره خلق کردستان تغییر داد. گفتنی است از مهم‌ترین اهداف این گروه، استقلال منطقه کردستان ترکیه و در نهایت، ایجاد کشور کردستان بزرگ در خاورمیانه است.^۱ در اوایل سال ۱۳۸۴ این گروه مجدداً اسم پ.ک.ک را با عنوان پ.ک.ک جدید برای خود برگزید.

- از دیگر احزاب و گروه‌های سیاسی ترکیه می‌توان به حزب ترکیه دموکراتیک، حزب کارگر، حزب عدالت بزرگ، حزب ترکیه متحول، حزب تولد نوین، حزب همبستگی و آزادی و حزب صلح دموکراسی اشاره کرد.

اما به موجب قانون اساسی سال ۱۹۸۲ در ترکیه، فعالیت تمام انجمن‌ها، اتحادیه‌ها، سازمان‌های کارگری و بازرگانی در موضوعات سیاسی ممنوع اعلام شده است. البته با وجود این ممنوعیت، تعدادی از اتحادیه‌ها، انجمن‌ها و گروه‌های شغلی در ترکیه، به‌عنوان گروه‌های فشار تأثیرگذار باقیماندند، هرچند که به قدرت قبل از کودتای نظامی ۱۹۸۰ نبودند؛ از مهم‌ترین گروه‌های فشار در ترکیه می‌توان به انجمن کارفرمایان و صاحبان صنایع ترکیه

۲۱ وضعیت سیاسی

(توسیاد)، بنیاد پیشرفت‌های اقتصادی، دفتر اتحادیه کشاورزان ترکیه، ائتلاف بازرگانان و صنعت‌گران ترکیه، انجمن حقوق بشر ترکیه، اتحادیه نویسندگان، اتحادیه زنان ترکیه، ائتلاف اتحادیه‌های کارگری ترکیه و ائتلاف اتحادیه کارگران مترقی اشاره کرد.

۶ امنیت عمومی

از مهم‌ترین نهادهای مسئول امنیت داخلی ترکیه، «پلیس» و «نیروی ژاندارمری» است که هر دو زیر نظر وزارت کشوراند و مقر آنها در آنکارا است. مهم‌ترین وظایف پلیس ترکیه که تعداد آنها به بیش از ۶۰ هزار نفر می‌رسد، عبارتند از: کنترل ترافیک، مبارزه با مواد مخدر و حفظ و برقراری نظم و امنیت داخلی در تمامی ابعاد آن. نیروهای ژاندارمری نیز مسئول حفظ نظم و امنیت مناطق روستایی و همچنین راه‌ها و مناطق مرزی می‌باشد. در مواقع ضروری و بحرانی، نخست‌وزیر می‌تواند از رئیس ستاد نیروهای مسلح بخواهد تا این دو نهاد را در حفظ نظم و امنیت داخلی یاری دهد. این درحالی است که در زمان وقوع جنگ نیروهای ژاندارمری تحت امر ستاد نیروهای مسلح خواهند بود.

فصل دوم: وضعیت اجتماعی

۱) آداب و رسوم

جامعه امروز ترکیه که به نوعی وارث امپراتوری پر آوازه دیروز است، دارای آداب و رسوم و فرهنگ بسیار غنی است. در این جامعه، تفاوت آشکاری میان روستائیان و شهرنشینان شهرهای بزرگ دیده می‌شود و در واقع سنت‌گرایی و تجددخواهی در تقابل با یک دیگر نمودهای ویژه‌ای یافته‌اند. شایان ذکر است که تغییراتی در آداب و رسوم مردم ترکیه، پس از فروپاشی دولت عثمانی و روی کار آمدن آتاتورک آغاز شده است.

از ویژگی‌های فرهنگی جامعه ترکیه، احترام فراوانی است که کمتر به مهتر می‌گذارد، مانند بوسیدن دست بزرگ‌ترها. مصادیق این حرمت‌گذاری در آداب و رسوم و رفتار اجتماعی ترکان به وضوح به چشم می‌خورد.

در شهرهای ترکیه تقریباً هیچ محله‌ای را نمی‌توان یافت که دارای قهوه‌خانه نباشد. این قهوه‌خانه‌ها به صورت پاتوقی برای اقشار مختلف؛ از افراد عامی گرفته تا دانشجویان و طرفداران احزاب سیاسی در آمده است. جایگاه ویژه قهوه‌خانه در حیات اجتماعی، سیاسی و

فرهنگی ترکیه دارای پیشینه‌ای طولانی و پرماجرا در دوران امپراتوری عثمانی می‌باشد^۱. ترک‌ها من حیث‌المجموع به آراستگی و نظافت ظاهر خود اهمیت بسیار می‌دهند و می‌توان گفت که آراستگی ظاهر را بر رنگین بودن سفره مقدم می‌شمارند.

برخی از آداب و رسوم ویژه مردم ترکیه به شرح زیر است^۲:

- ارجحیت و یا تمایل به داشتن فرزند ذکور.
- برگزاری مراسم با شکوه جهت ختنه فرزندان ذکور.
- برگزاری مراسم با شکوه جهت اعزام فرزندان ذکور به خدمت سربازی.
- برگزاری مراسم با شکوه جهت وصلت (عروسی).
- به فرار واداشتن دختری که خانواده‌اش راضی به چنین وصلتی نیست، توسط خواستگار و بستگانش^۳.
- خونخواهی ارثی به صورت فردی و قبیله‌ای^۴.
- جمع‌آوری پول در مراسم عروسی و تهیه جهیزیه مشترک توسط عروس و داماد.
- برگزاری مراسم عزاداری برای شخص متوفی، همانند ایرانیان.
- تعصب به محل تولد و زندگی و محبوب شمردن آن.
- روابط اجتماعی درون گروهی قومی.
- برگزاری مراسم نوروز، به خصوص در میان شیعیان و کردها.
- احترام به بزرگان (سالمندان) و یاری به کودکان و زنان و بینوایان .
- علاقمندی به مسابقات و برنامه‌های ورزشی، فرهنگی، هنری و سنتی.
- علاقمندی و جاذبیت غذاهای محلی و سنتی

۱. بوالقاسمی محمدجواد، اردوش حسین، ترکیه در یک نگاه، انتشارات الهدی، چاپ اول، ۱۳۷۸، ص ۲۴۸

۲. حکیم‌پور علی، مرجانی علی، شناسنامه فرهنگی ترکیه، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۳۵

۳. لازم به ذکر است این رسم در روستاها مرسوم می‌باشد.

۴. این خصلت مردم ترکیه در گذشته رواج بیشتری داشته و درحال حاضر کمتر در بین مردم رواج دارد.

۲) پابندی‌های خانوادگی

آنچه مسلم است خانواده‌های ترک از تأثیر ورود ارزش‌های غربی به صحنه اجتماعی بی‌نصیب نمانده است ولیکن به دلیل دیرپایی و دوام نظام سنت‌های حاکم در این زمینه، تأثیرپذیری با مقاومت بیشتری روبه‌رو شده است. بازتاب چنین ویژگی را می‌توان در حضور همزمان صورت‌های متفاوتی از ازدواج و خانواده در جامعه ترکیه مشاهده نمود. خانواده‌ها از شکل سنتی و گسترده و همبسته به سوی خانواده‌های هسته‌ای و کوچک گرایش یافته است، اما این مسئله در همه مناطق ترکیه صادق نیست. بنا بر بررسی‌های انجام شده توسط «یونیسف»، از هر ۱۰۰ خانواده ساکن در شمال و شرق ترکیه به ترتیب ۴۸ و ۴۰ خانواده از نوع خانواده گسترده و سنتی است و این درحالی است که در مناطق غربی ۷۳٪ از خانواده‌ها، کوچک و هسته‌ای می‌باشند.^۱

در مناطق روستایی خانواده‌ها در مورد انتخاب زوج مناسب برای فرزندان خود، بسیار درگیر هستند ولی در مناطق شهری، ازدواج بنا به درخواست و انتخاب طرفین صورت می‌گیرد. در ترکیه ازدواج دختران و پسران زیر ۱۸ سال، برخلاف قانون است و میانگین سن ازدواج برای مردها ۲۵ و برای زنان ۲۲ سال است. در خانواده‌های سنتی، به ویژه در جوامع روستایی، معمولاً تلاش می‌شود که تمامی تشریفات که به عروسی ختم می‌گردد اجرا شود و شاید یکی از عوامل به وجود آورنده پدیده‌ای به نام «کیزکاچیرماک» یا «دختر ربایی»،^۲ رهایی از بار سنگین این تشریفات متعدد است. از دیگر ویژگی‌های ازدواج در ترکیه، رواج «ازدواج‌های فامیلی» است. به‌رغم هشدارهای وسایل ارتباط جمعی در مورد آثار سوء اینگونه ازدواج‌ها بر روی نسل‌ها، حدود یک پنجم ازدواج‌ها در قالب فامیلی انجام گرفته و ۷٪ آن در میان فامیل‌های نزدیک می‌باشد. در شرق ترکیه ۲۳٪ و در جنوب و شمال ۲۰٪ از ازدواج‌ها فامیلی

۱. قاسمی صابر، کتاب سبز ترکیه، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول، ۱۳۷۴، ص ۳۹
 ۲. دختر ربایی یعنی فرار دختر از خانه، همراه با خواستگار و اجرای عقد شرعی و در صورت تمایل و امکان، عقد قانونی است.

است.^۱

در مناطق روستایی، پدر سرپرست و رئیس خانواده است و لازم به ذکر است که در این مناطق، به ارزش‌ها احترام بیشتری گذاشته می‌شود. افرادی از یک خانواده که با هم زندگی می‌کنند، به کانون خانواده وفادارند. در شهرها خانواده‌ها بیشتر جمعیتشان اندک است و ساختار سنتی در آنها به چشم نمی‌خورد. در شهرها، خانواده‌ها کاملاً تحت تأثیر تفکر لائیک و غربی هستند. آزادی ارتباط میان دختر و پسر، سن بالای ازدواج، عدم لزوم رعایت حجاب اسلامی، شکل مدرن زندگی خانوادگی، خانواده‌های گسترده و عدم تقید به برخی مظاهر شرعی، در شهرهای بزرگ، کاملاً مشهود است.

شاید از غربی‌ترین قوانین جاری در ترکیه که بارها از سوی اندیشمندان مذهبی و حتی غیرمذهبی ترکیه به نقد کشیده شده، عقوبت جزایی درمورد عقد شرعی در ترکیه است. طبق قوانین جاری ترکیه، اگر زن و مردی اعلام کنند که بدون اجرای عقد رسمی و قانونی میان خود عقد شرعی ازدواج جاری کرده‌اند، مرتکب جرم شده و محکوم به عقوبت می‌گردند، درحالی که اگر همان زن و مرد اعلام کنند بدون اجرای هر نوع عقد با هم به سر می‌برند، هیچ‌گونه عقوبتی بر رفتار آنان مترتب نمی‌شود! همچنین در ترکیه ازدواج چند همسری ممنوع است. بر خلاف احکام اسلامی، نفقه زن به عهده شوهر نیست و زنان بدون اجازه شوهر می‌توانند به شغل مورد علاقه خود بپردازند.^۲

۳) حساسیت‌ها و روحیات ویژه

در ایام عید، هنگام رفتن یا برگشتن از سفر و در زمان عروسی و مانند آن، فرزندان دست پدر و مادر را می‌بوسند و نیز کوچک‌ترها با بوسه زدن بر دست بزرگ‌تران به آنها احترام

۱. پرند شادان، سبحانی زهرا، زمینه شناخت جامعه و فرهنگ ترکیه، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی

بین‌المللی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۶۹

۲. حکیم‌پور علی، مرجانی علی، شناسنامه فرهنگی ترکیه، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۱۵.

می‌گذارند. البته این کار آنان نشانه خواری و یا از روی تملق و چاپلوسی نیست، بلکه ناشی از ویژگی اجتماعی؛ یعنی لزوم طبیعی نمایش احترام به بزرگ‌تر است.

وجود واژه «آبی» معرف آقا و بیک به معنای برادر بزرگ‌تر، در مقابل «کارداش» به معنای برادر و «آبلا» به معنای خواهر بزرگ‌تر در مقابل «کیزکاردش» و یا «باجی» به معنای خواهر، برای تمیز میان مهتر و کهتر و ادای حرمت بزرگ‌تر در محاوره‌های اجتماعی است.^۱

گذاشتن سبیل پیرایش شده؛ به ویژه در میان قشرهای مذهبی، کاملاً رایج است. ریش چانه یا به اصطلاح «ریش پروفیسوری» مورد نفرت توده‌های مذهبی است و نشانه فراماسونری به‌شمار می‌رود.

غطاءالرأس یا پوشاندن سر، از سنت‌هایی است که بسیاری از مؤمنان ترکیه به هنگام نماز آن را رعایت می‌کنند^۲ و از همین رو، اغلب عرقچین یا شبه کلاه همراه خود حمل می‌کنند.

حلقه ازدواج از نشانه‌های جدایی‌ناپذیر تأهل است و آن را در انگشت دست راست می‌کنند؛ زیرا در ترکیه مؤمنان تقید شدیدی به عدم استفاده از حلقه و انگشتر در انگشتان دست چپ دارند و به ویژه انداختن حلقه ازدواج در دست چپ را عرف غربی‌ها می‌دانند.

مردم ترکیه برخوردار از سخاوت شرقی و کرامت اسلامی هستند. در میهمانی‌هایشان رسم بر این است تا هنگام گردآمدن همه اعضا بر سر سفره، پذیرایی انجام نمی‌شود و متدینان در اجرای مستحبات؛ به اموری مانند قرائت «بسم...» پیش از غذا^۳ و به ویژه استفاده نکردن از دست چپ، اهتمام می‌ورزند. عرضه «کلونیا»^۴ و شکلات به میهمان به ویژه در ایام عید، از جمله رسوم پذیرایی محسوب می‌گردد.

۱. ابوالقاسمی محمدجواد، اردوش حسین، ترکیه در یک نگاه، انتشارات الهدی، چاپ اول، ۱۳۷۸، ص ۲۴۴.

۲. پوشاندن سر برای مردان در هنگام نماز در اسلام عملی مستحب به‌شمار می‌رود.

۳. شایان ذکر است این عمل در میان اهل سنت مشاهده نشده است.

۴. ادکلن یا نوعی مایع خوشبو کننده.

۴) روزها و جشن‌های مهم

پیشینه به‌کارگیری تقویم میلادی در ترکیه، به اواخر قرن هیجدهم میلادی بازمی‌گردد. در این دوره برای نخستین بار، علاوه بر تقویم اسلامی رایج، تقویم میلادی یا تقویم «گریگوری» هم متداول شد. اما در عهد جمهوری، یعنی سال ۱۹۲۵ میلادی، تقویم میلادی به عنوان تنها گاه شمار رسمی کشور ترکیه شناخته شد و تقویم هجری قمری از رسمیت خارج شد، اما به دلیل استفاده آن در مراسم‌های اسلامی؛ این تقویم هم به طور غیررسمی مورد استفاده است. شایان ذکر است که کلیه ادارات و مؤسسات در روزهای شنبه و یکشنبه تعطیل می‌باشند.

الف) جشن‌های ملی

- تحویل سال نو: اولین روز اُجاک (ژانویه) است که تعطیل رسمی می‌باشد.
- روز ۲۳ ماه آوریل (نیسان): روز حاکمیت ملی (استقلال) و عید کودکان است. در روز کودک، به ۴۰۰ دانش آموز اجازه داده می‌شود که یک روز را در پایتخت و در مجلس و دولت سپری کنند.
- روز ۳۰ ماه آگوست (اوت): روز عید پیروزی^۱ است.
- روز ۲۹ ماه اکتبر (آکیم): روز عید جمهوری است.
- روز ۱۹ ماه می: روز یاد بود آتاترک و روز جوانان است. این روز، روز آغاز حرکت‌های ملی برای استقلال به رهبری آتاترک می‌باشد.

ب) اعیاد و آیین‌های بزرگ دینی

- عید قربان: این عید بزرگ‌ترین عید مذهبی رسمی ترکیه است و بنا بر سنت اسلامی، شهروندان در این روز قربانی می‌کنند. در این عید چهار روز یعنی روزهای دهم، یازدهم، دوازدهم و سیزدهم ماه ذی الحججه تعطیل رسمی است.

- عید فطر: این عید دومین عید بزرگ رسمی محسوب می‌گردد و سه روز اول، دوم و سوم ماه شوال تعطیل می‌باشد. این عید در ترکیه به دلیل مصرف زیاد آب نبات و شکلات، به خصوص برای هدیه دادن به کودکان، به «شکر بایرامی»^۱ نیز معروف است.
- شب‌های قنديل: علت نامگذاری این شب‌ها به شب‌های قنديل (کاندیل)، سنت برافروختن شمع و چراغ بر مناره‌های مساجد است. این شب‌ها عبارتند از:
 ۱. شب میلاد پیامبر اسلام (ص): که به «مولید کاندیلی» معروف است و ۱۲ ماه ربیع الاول می‌باشد.
 ۲. شب اولین جمعه ماه رجب: که به رغائب کاندیلی معروف است.
 ۳. شب معراج: این شب همزمان با شب مبعث (۲۷ رجب) و به «میراج کاندیلی» معروف است.
 ۴. شب نیمه شعبان: این شب به «برات کاندیلی» شهرت دارد.
- روز عاشورا: در شهرهای بزرگ، به خصوص استانبول، طبق سنت به جای مانده از دوره عثمانی، در روز عاشورا نوعی آتش شیرین به نام «عاشوره» پخته می‌شود، تعداد مواد به کار رفته در این آتش می‌بایست به عدد ده برسد. علویان در روز عاشورا همانند ایام دهه اول محرم و بخشی از دهه دوم همان ماه، روزه می‌گیرند. مراسم عزاداری شیعیان جعفری برای حسین بن علی (ع) قبلاً پنهانی انجام می‌شد لیکن این مراسم امروزه در مناطق شیعه‌نشین و به خصوص محله‌های شیعه‌نشین استانبول، با شکوهی بسیار برگزار می‌شود. گفتنی است در این مراسم تعداد بسیاری از شهروندان اهل سنت و علویان ترکیه نیز شرکت می‌کنند.^۲
- شب قدر: مسلمانان ترکیه نیز چون دیگر سرزمین‌های اسلامی، شب قدر را یکی از شب‌های دهه آخر ماه مبارک رمضان می‌دانند و بر این باورند که شب ۲۷ ماه رمضان شب قدر است و تا پاسی از شب را در مساجد با قرائت قرآن کریم و ادعیه و سرودهای دینی و نماز، احیا می‌دارند.

1. Seker Bayrami

۲. همان منبع، ص ۲۶۸

(۵) قومیت‌ها

از آنجا که ترکیه در قرون گذشته محل اختلاط گروه‌های مختلف نژادی و فرهنگی بوده است، تعدد نژادی و قومی را در این سرزمین می‌توان به چشم دید. مهم‌ترین تأثیر نژادی در این سرزمین، مربوط به تاخت و تاز و استیلای ترک‌های آسیای مرکزی (مغولستان و سرحدات چین) است. از زمان عثمانیان، اختلاط ترک‌های مهاجم با نژاد مدیترانه‌ای، ترکیب جدید نژادی «مدیترانه‌ای - مغولی» را به وجود آورده است که وجه غالب نژادی در این کشور به شمار می‌رود.

طبق آمار ذکر شده در رسانه‌های گروهی ترکیه، ۸۵٪ جمعیت این کشور ترک و ۱۵٪ اقلیت‌هایی چون کردها، ارمنه، گرجی‌ها، یونانی‌ها و عرب‌ها^۱ می‌باشند. کردها به عنوان بزرگ‌ترین اقلیت ترکیه (با جمعیتی حدود ۱۵ تا ۲۰ میلیون نفر^۲) به حساب می‌آیند که بیشتر در جنوب شرقی ترکیه ساکن‌اند. ارمنه بیشتر در اطراف دریاچه وان و گرجی‌ها عمدتاً در سواحل دریای سیاه سکونت دارند. یونانی‌ها در استانبول هستند و اعراب ترکیه در کنار مرزهای عراق و سوریه و در جنوب شرق ترکیه اسکان گزیده‌اند.

در میان اقلیت‌های ترکیه، کردها و ارمنه به علت سعی در حفظ اصالت قومی و مذهبی خود، از حل شدن در جامعه ترکیه خودداری نموده و بدین لحاظ نیز مورد توجه دولت‌های ترکیه بوده‌اند.

(۶) تأمین اجتماعی

طبق قانونی که در سال ۱۹۹۰ وضع شد، بهداشت و تأمین اجتماعی در کشور ترکیه به عهده وزارت بهداشت این کشور است. در این قانون، وزارت بهداشت مجاز به تأسیس بیمارستان و مراکز بهداشتی - درمانی و نیز برگزاری دوره‌های آموزشی بهداشتی است. این امر سبب شد که وضعیت بهداشت در ترکیه بهبود یابد اما تمرکز این مراکز بهداشتی و خدماتی در شهرهای

۱. عرب‌های ترکیه حدود ۲ میلیون نفر تخمین زده می‌شوند.

۲. همان منبع، ص ۱۱۳.

۳۱ وضعیت اجتماعی

بزرگ و مراکز شهری است و در روستاها خدمات بهداشتی درمانی در سطح پائین ارائه می‌شود. گفتنی است که حقوق پزشکان به نسبت کار آنها، بسیار اندک است و این سبب شده تا بسیاری از آنها به صورت چند شیفت به کار پردازند و یا اینکه مهاجرت کنند.

در کشور ترکیه تجهیزات شهری، مدرن و به روز است، اما این موضوع در مورد مناطق روستایی صادق نیست. طبق آمار سال ۱۹۹۵ تنها ۱۵٪ از کارگران تحت پوشش خدمات اجتماعی بودند و تنها ۱٪ از کشاورزان از این خدمات بهره می‌بردند. اما دولت به دنبال افزایش این خدمات بوده و سعی در بیمه کردن کارگران و کشاورزان دارد.^۱

انستیتوهای مختلفی چون انستیتوی وابسته به ارتش، به پرسنل خود خدمات درمانی ارائه می‌کنند. میزان مرگ و میر در ترکیه، در سال ۲۰۰۵ به میزان ۴۱/۰۴ در هزار نوزاد بوده است که دولت درصدد کاهش این میزان برآمده و سعی دارد ایمنی و بهداشت کودکان را از طریق آموزش بهداشت عمومی بالا ببرد. به هر حال دولت ترکیه در سال‌های اخیر به دنبال افزایش ارائه خدمات به شهروندان بوده و همچنین می‌کوشد سطح رفاه اجتماعی را بالا ببرد.

(۷) لباس رسمی

ترکان در عهد عثمانی به‌رغم هم‌زیستی و همسایگی با اروپائیان، هیچ تمایلی به تقلید از نوع پوشاک آنان نداشتند، اما پس از انحطاط عثمانیان، تقلید از نوع پوشاک به طور نامحسوس بر بیشتر اقشار، به استثنای روحانیون، مسلط شد و این خود به تدریج زمینه خود باختگی عصر جمهوری را برای مردم ترکیه به ارمغان آورد.

تحول بنیادین در نوع پوشاک ترکان، در سال‌های آغازین عصر جمهوری آغاز شد. در این زمان لباس و کلاه غربی طبق قانون اجباری گردید و استفاده از لباس‌های عهد عثمانی، به‌ویژه عمامه و فینه ممنوع شد. قانون کلاه تا به امروز نیز به قوت خود باقی است اما دیگر کسی به آن عمل نمی‌کند.

1. http://www.photius.com/countries/turkey/national_security/index.html

در روستاها مردان کمتر از لباس‌های محلی استفاده می‌کنند، اما پوشش زنان غالباً سنتی است. آویختن کراوات در شهرها و حتی روستاها به دلیل اجباری بودن آن برای دانش آموزان پسر، رایج است. پوشیدن نوعی شلوار که تا اندازه‌ای شبیه شلوار کردی می‌باشد، در بسیاری از روستاها رواج دارد. بسیاری از زنان نیز در روستاها و شهرهای کوچک از شلوارهای بسیار گشاد و رنگی استفاده می‌کنند. استفاده از نوعی دستار کوچک و لباده، به‌رغم ممنوعیت این نوع پوشش، در میان برخی از مؤمنان رایج است. در محله فاتح استانبول که مذهبی‌ترین محله این شهر به شمار می‌رود، افرادی که از این پوشش استفاده می‌کنند به وفور به چشم می‌خورد، همچنین این پوشش در میان برخی از طریقت‌های صوفیه متداول است.

گفتنی است، در شهرهای بزرگ؛ مانند آنکارا و استانبول و از میر پوشش مردان و زنان کاملاً غربی می‌باشد.

۸) موقعیت زنان

دوران عثمانی را باید عصر تاریکی زندگی زنان ترکیه دانست. در این دوران زنان بدون برخوردارى از هرگونه حقی، روزگار سختی را سپری کردند. آنان حق حضور در جامعه، بهره‌مندی از سواد و امکان تحصیل یا اشتغال را نداشتند و در این دوران در واقع هیچ بهایی به زن داده نمی‌شد. اما اواخر عهد عثمانی، آغاز توجه به این بخش از جامعه بود. در سال ۱۸۵۹ نخستین مدرسه دخترانه به سبک مدارس اروپایی، در استانبول تأسیس گردید و در پی آن، در سال ۱۸۷۰ نخستین دانش‌سرای تربیت معلم، ویژه زنان بنا شد و اولین مؤسسه انتشاراتی ویژه بانوان نیز در سال ۱۸۹۳ راه اندازی شد. در دوران جمهوریت، آزادی و حقوق به شیوه غربی به زنان اعطاء شد. زنان استقلال مالی یافتند و زن و مرد، روابطی تقریباً یکسان پیدا کردند. اتحادیه زنان ترکیه در سال ۱۹۲۴ تأسیس شد و پس از مدتی فعالیت، منحل گردید ولی بار دیگر در سال ۱۹۴۶ آغاز به کار نمود. این اتحادیه یک سازمان غیر سیاسی است اما اغلب در موضوعات سیاسی، به خصوص مسائل سیاسی مربوط به زنان شرکت می‌جوید و به صورت

قوی، از سکولار حمایت می‌کند.^۱

در سال ۱۹۲۷ حق رأی و در سال ۱۹۳۲ درست در زمانی که ازدواج مدنی مطرح شد، حقوق مساوی برای طلاق گرفتن به زنان داده شد. بسیاری از زنان در خارج از منزل کار می‌کنند و حدود ۳۶,۷ درصد از نیروی کار جامعه ترکیه را زنان تشکیل می‌دهند. تحولات مربوط به زنان روستایی و شهری متفاوت است. زنان روستانشین معتقد به خدمت به شوهر و کار درخانه هستند ولی در شهرها ما می‌توانیم سه گروه از زنان را مشاهده کنیم؛ زنان کاملاً غرب‌گرا، زنان با ظاهر غربی و زنان مذهبی یا اسلام‌گرا. زنان مسلمان در ترکیه حجاب را یک وظیفه دینی می‌شمارند، ولی دنیاپرستان (سکولارها) حجاب را به عنوان یک محرک سیاسی می‌دانند و سعی در حذف حجاب در دانشگاه‌ها و مدارس و ادارات دولتی دارند.^۲

در مجموع باید گفت در روند تغییرات جامعه ترکیه در طی دهه‌های اخیر، موقعیت زنان در مقایسه با وضعیت گذشته خود (در عصر عثمانی)، تغییر یافته و از امتیازات و آزادی‌های بالنسبه بیشتری برخوردار گردیده‌اند. اما این دگرگونی همه جامعه زنان را به یک میزان در برنگرفته و همچنین در مسیر این تحولات اهداف اصیل آزادی زنان به تدریج رنگ باخته و آنان نهایتاً به نوعی از خود بیگانگی و غربگرایی و گریز از هویت و اصالت‌های فرهنگ خودی متمایل گردیده‌اند.^۳

زنان مسلمان در ترکیه از نظر حکومتی هیچ حقی ندارند. آنها با حجاب اسلامی، نه در عرصه یادگیری می‌توانند حضور یابند و نه در عرصه آموزش. زنان مسلمان ترکیه در هر رده علمی که باشند، از استخدام در ادارات دولتی محروم هستند و حکومت به این قشر، به دید پایین می‌نگرند.

۱. قاسمی صابر، کتاب سبز ترکیه، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول، ۱۳۷۴، ص ۱۷۵.

۲. http://news.bbc.co.uk/1/hi/talking_point/3192647.stm

۳. پرند شادان، سبحانی زهرا، زمینه شناخت جامعه و فرهنگ ترکیه، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی

بین‌المللی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۱۱۷.

فصل سوم: وضعیت فرهنگی و آموزشی

۱) درصد پیروان ادیان، مذاهب و گروه‌های دینی

در ترکیه، در زمینه اعتقادات و باورهای دینی و مذهبی وحدتی وجود ندارد و اعتقاد به مذاهب مختلف در میان اقشار مردم، یکی از ویژگی‌های ساختار مذهبی این جامعه محسوب می‌شود. با این حال طی تحقیقات دانشگاهی سال ۱۹۹۰ مشخص شد که حدود ۹۸٪ از جمعیت ترکیه را مسلمانان و ۲٪ را مسیحیان و کلیمیان^۱ و دیگر ادیان تشکیل می‌دهند. به‌رغم آمار زیاد مسلمانان ترکیه، در استانبول، کلیساهای زیادی فعال می‌باشند.^۲

به‌طور کلی پیروان ادیان در ترکیه به دو دسته تقسیم می‌شوند:

۱. پیروان اسلام: که خود به چند فرقه تقسیم می‌شوند مانند: حنفی‌ها، شافعی‌ها، علوی‌ها، شیعیان.

۲. پیروان سایر ادیان: مسیحیان (پروتستان‌ها، کاتولیک‌ها، ارامنه گریگوری)، یهودیان و

پیروان سایر ادیان.

امروزه جمعیت علویان ۱۵ تا ۲۰ میلیون نفر برآورد شده است. علویان خود را وابسته به

حضرت علی (ع) یا نسل وی می‌دانند، آنان خواستار خلافت حضرت علی (ع) و خاندان

۱. تعداد کلیمیان ترکیه در حدود ۲۵ هزار نفر می‌باشد. شایان ذکر است که در ترکیه به کلیمیان، موسوی گفته می‌شود.

2. <http://www.turkeytravelplanner.com/Religion/index.html>

ایشان بوده‌اند و برای ایشان برجستگی ویژه‌ای قائل هستند. علویان مسائل عبادی را به شیوه خود انجام می‌دهند و یکی از مهم‌ترین اصول اعتقادی آنان حاکمیت فرد بر زبان و دست و کمر خود می‌باشد و معتقدند این مسئله باعث مصونیت انسان از گناه می‌شود. پیمان اخوت نیز یکی دیگر از اعتقادات آنان است، با اینکه مبانی اعتقادی علوی از تشیع برگرفته شده است، لیکن از منابع گوناگونی تأثیر پذیرفته‌اند و با اعتقادات و آداب و رسوم موجود در آناتولی مخلوط شده و با اعتقادات شیعیان فاصله گرفته‌اند. علویان به چهار فرقه تقسیم شده‌اند.

۲) چگونگی ورود اسلام به ترکیه

ترک‌های آسیای مرکزی در اوایل قرن یازدهم میلادی به دین اسلام گرویدند و تا پایان این قرن (بیستم) دین اسلام جایگزین تمامی مذاهب گذشته این سرزمین گردید. از دوران بیزانس که دوران آرامش آسیای صغیر نام گرفته است، حملات ایرانیان و اعراب جهت گسترش باورهای اسلامی، در این منطقه تحولات عمیقی ایجاد کرد. اعراب بارها آناتولی را مورد حملات خود قرار دادند و در ابتدا برخی قبایل چادرنشین جزو اولین دسته‌هایی بودند که اسلام را پذیرفتند.

۳) درصد مذاهب چهارگانه اسلام

بیشتر مسلمانان ترکیه تابع مذهب تسنن هستند و از میان آنها حنفی‌ها بزرگ‌ترین گروه محسوب می‌شوند که عمدتاً در مرکز و غرب ترکیه سکونت دارند. شافعی‌ها با جمعیت کمتر در مناطق شرقی ترکیه مستقر هستند و بیشتر از کردها می‌باشند.^۱ شمار پیروان حنبل بسیار اندک‌اند و معتقدان به مذهب شیعه اثنی عشری نزدیک به یک میلیون نفر می‌باشند. از جمعیت

۱. پرند شادان، سبحانی زهرا، زمینه شناخت جامعه و فرهنگ ترکیه، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی بین‌المللی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۷۹.

مسلمان ترکیه ۶۵٪ سنی مذهب (باگرایش‌های ذکر شده) می‌باشند و علویان در حدود ۳۳٪ از جمعیت ترکیه را به خود اختصاص داده‌اند.^۱ (۱٪ از جمعیت ترکیه نیز پیرو سایر مذاهب؛ مانند مسیحی و یهودی هستند).

۴) موقعیت مسلمانان

تا پیش از نفوذ اسلام در ترکیه، مسیحیت دین مورد قبول این دیار بود اما با تسلط تدریجی سلجوقیان، دین این کشور نیز تغییر یافت و اسلام به عنوان دین رسمی شناخته شد. اکنون نیز اسلام دین بیشتر مردم ترکیه است و سایر ادیان نفوذ چندانی ندارند. اسلام‌گرایان ترکیه پس از سال‌ها تلاش توانسته‌اند در سه حزب سلامت ملی، رفاه و سعادت، در مجلس حضور یابند. اما در دهه گذشته حکومت لائیک با کمک ارتش، همه هویت‌های دینی کشور را تخریب نمود و نیز حجاب اسلامی را ممنوع و کلاس‌های قرآن را که تنها روزنه موجود میان نسل‌ها بود، محدود کرده است.

مسلمانان ترکیه در طول تاریخ حیات خود، به خصوص در دوران جمهوریت، با انواع مشکلات و مسائل ضد مذهبی و انحرافی روبه‌رو بوده‌اند.

۵) دین و سیاست

نخستین قانون اساسی کشور ترکیه که در سال ۱۹۲۴ نوشته شد، دین اسلام را دین رسمی جامعه شناخت، لیکن در اصلاحات قانونی سال ۱۹۲۸، این ماده قانونی حذف و با تأکید بر جدایی دین از سیاست، کشوری با دولت و حکومت غیر مذهبی (لائیک) معرفی گردید. بعدها در سال ۱۹۸۲ میلادی نیز، به هنگام تدوین قانون اساسی جدید، حاکمیت اصل لائیک بار دیگر مورد تصریح قرار گرفت.

^۱ <http://lweb2.loc.gov/frd/cs/trtoc.html>

با برقراری رژیم جمهوری به رهبری آتاترک، روند تحولات فرهنگی در جهت تمدن غربی و قطع کامل با گذشته عثمانی، با رشد سریع دنبال گردید و در تمامی شؤون اجتماعی و فرهنگی، تغییرات بنیادین به عمل آمد. ترک‌ها این زمان با رها کردن تمدن شرق و پذیرش کامل تمدن غرب، در صحنه فرهنگی ترکیه وارد شدند و این تغییر منجر به جدایی دین از سیاست و تغییر اسامی اشخاص، پوشش، آداب و رسوم اجتماعی گردید.

جدایی دین از سیاست، از عمده‌ترین محورهای سیاست‌های مبتنی بر ناسیونالیسم بود. مداخله نداشتن مذهب و خارج نمودن ترکیه از تسلط دین از نظر آتاترک امری ضروری بود؛ زیرا کلیه تلاش‌های پیشین که در راستای غربی ساختن جامعه طی قرن نوزدهم و به دنبال فرمان تنظیمات انجام گرفته بود، به دلیل تداوم موقعیت مذهب و تلاش برای نزدیکی باورهای دینی با مظاهر تمدن غرب، اساساً با شکست روبه رو شده بود. با چنین دیدگاه‌هایی، قوانینی به تصویب مجلس رسید که به موجب آنها خلافت منسوخ و وزارت شریعت و اوقاف برچیده شد.

در راستای کنترل مسلمانان، بعد از استقرار نظام جمهوریت در سال ۱۹۲۳، سرپرستی و انجام امور دینی و آموزشی در زمینه مذهب، خود به خود زیر نظر سازمانی به نام «ریاست عالی امور دینی یا سازمان دیانت» قرار گرفت. امامان جمعه و جماعت مساجد، مستخدم این سازمان بوده و توسط این سازمان برای اقامه نماز گمارده می‌شوند و بیشتر فارغ‌التحصیل مدارس «امام خطیب» می‌باشند. این نمازها تنها جنبه عبادی داشته و از هرگونه سخنرانی و موعظه سیاسی و اجتماعی خودداری می‌گردد. متن خطبه‌های نماز جمعه نیز از سوی همین سازمان تهیه و به طور یکسان در تمامی مساجد خوانده می‌شود.

از اشکالاتی که اندیشمندان و تشکل‌های اصیل اسلامی ترکیه بر حکومت ترکیه وارد می‌کنند، این است که می‌گویند: جایگاه و ماهیت سازمان امور دیانت در ترکیه، نقض لائیسیزم مورد ادعای خود نظام است. برخی از محافل لائیک با اعتراف به این تناقض، در توجیه آن می‌گویند: لائیسیزم غربی یا لائیسیزم کلاسیک در ترکیه بخت حیات ندارد و ما مجبوریم

لائسیسمی از نوع دیگر (لائسیزم مداخله‌گرا) را در ترکیه به کار گیریم؛ به این معنا که دولت می‌بایست در امور دین دخالت کند، اما دین، نباید در امور دولتی حق دخالت داشته باشد.^۱

گفتنی است ترکیه از جمله کشورهایی است که نظام موجود در آن را می‌توان به عنوان نمونه‌های بارزی از جدایی ملت - دولت برشمرد. نظام سیاسی ترکیه، سیاستی سکولاریستی را در دستور کار خود دارد؛ این درحالی است که مردم ترکیه بیشتر مذهبی بوده و با ارکان سکولاریسم کاملاً بیگانه هستند. یکی از بارزترین مباحث تناقض‌برانگیز در ترکیه موضوع حجاب است که خود از مظاهر جدایی دین از سیاست می‌باشد.^۲

۶) باورهای خاص مذهبی

پیروان اسلام و دیگر ادیان در ترکیه، با هم زندگی مسالمت‌آمیزی دارند، اما نوعی روابط درون‌گروهی و ازدواج تنها با هم مذهبیان، سبب ایجاد شکاف در میان مذاهب مختلف شده است. شیعیان فقط در مساجد ویژه خود حضور می‌یابند و ازدواج با غیر شیعه، به ندرت انجام می‌شود و در مراسم مذهبی نیز عمدتاً با خودشان مرتبط هستند. در ماه محرم مراسم عزاداری ویژه‌ای دارند که اتحاد آنان را نشان می‌دهد، اما این جدایی‌های میان ادیان سبب ایجاد اختلاف و نزاع میان آنها نشده است؛ به طوری که میان علویان و شیعیان رابطه خوبی برقرار است. مسلمانان ترکیه، اعم از شیعه و سنی عمدتاً در مساجد حضور جمعی دارند ولی علویان به جای مساجد در خانه جم (Cem) تجمع می‌کنند.

نکته جالب توجه در ترکیه این است که برخی از زنان با اینکه حجاب را رعایت نمی‌کنند اما خودشان را مسلمان واقعی می‌دانند و بی‌حجابی خود را دلیل بر بی‌توجهی به دین خدا

۱. ابوالقاسمی محمدجواد، اردوش حسین، ترکیه در یک نگاه، انتشارات الهدی، چاپ اول، ۱۳۷۸، ص ۱۲۵
2. <http://www.bashgah.net/Articles/bodya.asp?id=4552>

تلقی نمی‌کنند. خوردن گوشت خوک در میان مسلمانان حرام است و در گوشت فروشی‌ها گوشت خوک عرضه نمی‌شود.^۱

عبادت پیروان بکتاشیه در ترکیه به زبان عربی نیست، آنها به زبان ترکی خدا را عبادت می‌کنند. آنان همچنین برای عبادت به مساجد نمی‌روند، بلکه در خانه‌ها یا محل‌های تجمع خود به عبادت خدا می‌پردازند. این فرقه هیچ ممنوعیتی در مصرف شراب و مشروبات الکلی ندارند. نکته جالب این است که پیروان این فرقه در ماه مبارک رمضان روزه نمی‌گیرند بلکه در ماه محرم و ۱۵ روز پس از آن، روزه‌دار می‌شوند.^۲

۷) شخصیت‌های تأثیرگذار اسلامی

فتح‌الله گولن

از شخصیت‌های اسلامی مشهور ترکیه، که با دولت و سازمان دیانت ارتباط نزدیک دارد؛ «فتح‌الله گولن» رئیس گروه فتح... چی‌ها است. وی خود را رقیب دیگر کشورهای آسیایی و تشیع می‌داند و به دنبال رهبری بر جهان اسلام است. نامبرده خط مشی روشنفکرانه‌ای را دنبال می‌کند.^۳

پروفسور حسین حاتمی

استاد بلند آوازه دانشکده حقوق و صاحب آثار فراوان از جمله؛ الف «اسلام آچسیندان سوسیال» یعنی جامعه از دیدگاه اسلام، ب - «باسین اخلاقی» یعنی اخلاق مطبوعات، ج - اسلامدا کادین حاقلاری به معنی حقوق زن در اسلام و د- «عثمانی، باتی و ایران یاسالاریندا احوال شخصییه» به معنی احوال شخصییه در قوانین عمانی، غرب و ایران (احوال شخصییه از دیدگاه شیعه، تسنن و غرب به صورت مقارن).

۱. حکیم‌پور علی، مرجانی علی، شناسنامه فرهنگی ترکیه، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۳۱
 ۲. <http://www.adiyamanli.org/travel/index.php?s=1e507ee63aa1035097d7a5969317e8e9&showto pic=82&pid=107&st=0&#entry107>
 ۳. آقای فتح... گولن تفکرات جدید و روشنفکرانه‌ای دارند تا جائی که از باب تقیه، حجاب را آزاد دانسته و معتقد است که دختران به جهت تحصیل در مدارس یا کار در ادارات می‌توانند بدون حجاب به فعالیت خود ادامه دهند.

آخوند مالک

زعیم شیعیان ترکیه، مقیم «گارس» که در سال ۱۴۰۰ ه.ق. فوت نمود. وی صاحب آثاری زیادی از جمله دوغرو یول به معنای راه راست است.

حاج عباس افعالی

اندیشمند مسلمان ترکیه که در سال ۱۳۹۷ هـ ق فوت نمود. وی دارای آثار زیادی از جمله ماسونلوک (فراماسونری)، صهیونیسمین تاریخچه سی (تاریخچه صهیونیسم)، بیر زینجیرین حلقه لری (حلقه‌های یک زنجیر روابط بهائیکری با صهیونیسم)، ابدی معجزه قرآن (قرآن معجزه ابدی) و ... است.

شمس‌الدین سامی افندی

یکی از مشهورترین مورخین و جغرافیدان ترکیه است که صاحب بیش از ۵۰ اثر در زمینه‌های مختلف از جمله قاموس الاعلام، قاموس ترکی، قاموس فرانسوی، قاموس ترکی - به فرانسه، گلچینی از دیوان امام امیرالمؤمنین و تمدن اسلامی است.^۱

همچنین آقای پروفیسور عبدالباقی «گلپینارلی» از شخصیت‌های شیعی بوده که خدمات زیادی به زبان فارسی و دین اسلام و تشیع نمود. وی که استاد دارالفنون عصر عثمانی بود با نوشتن ده‌ها کتاب درباره اسلام، مولوی و فرقه‌های اسلامی، نقش بسیار زیادی در افزایش آگاهی و مسئولیت فکری، فرهنگی و دینی مردم ترکیه دارد. از جمله فعالیت‌های وی می‌توان به شرح نهج‌البلاغه، تفسیر قرآن کریم، تألیف کتاب اصل‌الشیعه و اصول‌ها و تألیف کتب زیادی در مورد اهل بیت (ع) و تشیع از جمله دوازده امام، تشیع در طول تاریخ، شرح مثنوی و شرح دیوان فیه ما فیه اشاره نمود.

دیگر شخصیت‌های اسلامی عبارتند از: حسین گونش، قاسم پاشا (امام جمعه مسجد کردچلی)، ملا عبدالجبار (ایشان قبلاً مسند و مقام فتوی را داشته ولی به خاطر مخالفت با دولت عزل شدند)، صدرالدین یوکسل (یکی از علمای بزرگ) ملا صدیق، محمود هجا (یکی

۱. مصاحبه با حجت‌الاسلام و المسلمین آقای معراجی، اردیبهشت ۸۴

از شخصیت‌های فرقه نقشبندیه)، نجم‌الدین اربکان (رهبر سابق حزب رفاه و پدر معنوی احزاب اسلامی)، ملا خالد، احمد آسلان (یکی از اعضای حزب رفاه)، عمر گولک، حسین ایشیلیک و برهان کاوونجو.

در میان مسلمانان دانشگاهی و نویسنده، افرادی چون «خانم امینه شنلیک اوغلو، یاشار نوری، یاشار کاپلان، حسین حاتمی (ایرانی الأصل)، احسان ثریاسیرما، علی بولاچ، احمد تاشگتیرن، عبدالرحمان دیلی پاک، حکیم اوغلی اسماعیل، فهمی کورو، نظیف شاهین اوغلو» شناخته شده و مشهورند.

در میان علویان نیز افرادی چون «عزالدین دوغان و فرمانی آلتون» که دبیرکل اتحادیه علوی‌ها است، از شخصیت‌های شناخته شده علوی می‌باشند.^۱

۸) کتب معتبر و معروف اسلامی از نویسندگان ترکیه^۲

- «غرر الحکم و درر الکلم»، نوشته آمدی (دیار بکری).
- «ینابیع الموده»، تألیف کندوز حنفی.
- «اصل الشیعه و اصول‌ها»، تألیف پروفیسور عبدالباقی.
- «مصباح الانس» نوشته صدرالدین قونوی.
- «معرفت‌نامه» نوشته ابراهیم حقی.
- «رساله نور» نوشته سعید نوری

۹) مراکز مهم آموزشی و اسلامی

سازمان‌هایی اسلامی در ترکیه وجود دارند که در خارج از کشور فعالیت می‌کنند: گروه ملی گوروش، فدراسیون ترک، اتحادیه جماعات اسلامی، سلیمانچی‌ها و نورجی‌ها از جمله

۱. حکیم‌پور علی، مرجانی علی، شناسنامه فرهنگی ترکیه، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۳۴.

۲. مصاحبه با حجت‌الاسلام و المسلمین آقای معراجی، کارشناس کتب حدیثی و تاریخی، اردیبهشت ۸۴.

گروه‌ها و دسته‌جاتی هستند که در قالب اسلام فعالیت می‌کنند و در ترکیه و اروپا دارای پیروانی هستند.^۱

● گروه ملی گوروش: ملی گوروش، به معنای بینش ملی است. این گروه از گروه‌های بزرگ اسلامی است که گروه‌ها و انجمن‌های کوچکی؛ از جمله کارگران ترک، اتحادیه جوانان مسلمان در اروپا، مرکز اسلامی، اتحادیه ترک‌های اروپا و همچنین مساجد شهر هامبورگ آلمان را تحت نفوذ خود گرفته است. این گروه طرفدار نجم‌الدین اربکان می‌باشند.

● فدراسیون ترک: مرکز آن در فرانکفورت است و دارای چندین شعبه می‌باشد. اعضای این فدراسیون، طرفدار حرکت ملی هستند و خود را گرگ خاکستری می‌نامند و بر این باورند قوم ترک قوم برتر است و خواستار اتحاد تمامی ترک‌های جوان و تشکیل دولت واحد هستند.

● اتحادیه اجتماعات اسلامی: این اتحادیه، انشعابی از گروه ملی گوروش است. این گروه به تبلیغ تمامیت اسلام می‌پردازد و معتقدند که در این راه باید از تمامی ابزارهای روز و پیشرفته استفاده کرد.^۲

یکی از مراکز آموزش اسلامی در ترکیه، «مؤسسه اسلامی عالی» است که در زمینه آموزش‌های مذهبی فعالیت دارد. مدارس امام خطیب نیز برای آموزش قرآن و تربیت مبلغان مذهبی است.

۱۰) نظام آموزشی، میزان سواد

در آغاز دوره جمهوری بیشتر مردم ترکیه بی‌سواد بودند. بی‌سوادی، به خصوص در میان زنان بیش از مردان به چشم می‌خورد و ۹۶٪ زنان را شامل می‌شد و ۸۹/۴٪ کل جمعیت ترکیه قادر

۱. پرند شادان، سبحانی زهرا، زمینه شناخت جامعه و فرهنگ ترکیه، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی

بین‌المللی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۹۳.

۲. قاسمی صابر، کتاب سبز ترکیه، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول، ۱۳۷۴، ص ۳۲.

به خواندن و نوشتن نبودند. به دنبال تغییر حروف زبان ترکی از عربی به لاتین و همچنین بالا بردن سطح آموزش عمومی مردم، نرخ باسوادی نیز در میان مردم ترکیه افزایش یافت، اما نسبت باسوادی در استان‌های مختلف ترکیه نیز متفاوت است. طبق آخرین آمار در سال ۱۹۸۵ نزدیک به ۷۷/۲۹٪ از جمعیت ترکیه باسواد بوده‌اند.

نظام آموزشی ترکیه، ضمن انتقال حکومت از عثمانی به جمهوری، تحولات بنیادین را تجربه کرد. در این روند نظام آموزشی سنت‌گرا و مبتنی بر مدارس اسلامی و عمدتاً خصوصی، به نظام غیردینی و دولتی با تأکید بر موضوعات مدرن و متمایل به غرب تبدیل گردید.

نظام آموزشی مدارس ترکیه، از دوره جمهوری تاکنون را می‌توان چنین بیان کرد که حکومت عثمانی در اواخر دوران خود، درصدد برآمد نهادها و تعالیم لازم جهت تجهیز به سیاست‌های مدرن غربی را فراهم آورد، این همان چیزی بود که بعدها آتاترک و رهبران بعدی ترکیه، جهت ایجاد حکومت جمهوری، به آن تکیه کردند و آن ایجاد یک نظام آموزشی ملی و غیردینی بود. به موجب نخستین قانون اساسی جمهوری ترکیه، در سال ۱۹۲۴، کلیه مراکز و مؤسسات آموزشی تحت کنترل و نظارت متمرکز وزارت آموزش و پرورش قرار گرفتند و آموزش مقدماتی برای کلیه مردم اجباری و رایگان شد، مدارس مذهبی تعطیل گردید. در قوانین بعدی، اجازه تأسیس مدارس تخصصی برای برخی وزارتخانه‌ها صادر شد و مدارس خصوصی نیز به تعداد محدود و تحت نظارت آموزش و پرورش دایر گردید. نظام نظام آموزشی، پیشین ترکیه، به صورت ۳-۳-۵ است. بدین معنا که دوره ابتدایی ۵ سال و آموزش متوسطه به دو دوره سه ساله تقسیم می‌شد. اما پس از تغییرات در نظام آموزشی این نظام به صورت ۸ سال دوره ابتدایی اجباری است و پس از آن سه سال دوره متوسطه است که این دوره لازمه ورود به مدارس لیسه می‌باشد ولیکن افراد پس از اتمام تحصیل در این مقطع، می‌توانند مستقیم وارد بازار کار شوند.

مدارس لیسه^۱ (دبیرستان): این دوره، برای دانش آموزان ۱۶ تا ۱۸ سال است. فارغ‌التحصیلانی که مدارس متوسطه را به پایان رسانده‌اند و قصد ادامه تحصیل دارند، وارد این

۴۵ وضعیت فرهنگی و آموزشی

مدارس می‌شوند تا برای شغل یا آموزش بالاتر آماده شوند. لیسه‌ها به انواع مختلفی تقسیم می‌شوند؛ از جمله لیسه‌های عمومی، فنی و حرفه‌ای، فنی، بازرگانی، گردشگری، هتل‌داری، تربیت معلم، امام خطیب و مدارس بهداشت.

آموزش زبان‌های انگلیسی، فرانسه یا آلمانی، در مدارس متوسطه و لیسه‌ها اجباری است و به علاوه در برخی از لیسه‌ها لاتین و یونانی نیز تدریس می‌شود:

۱. مدارس امام خطیب: این مدارس برای آموزش قرآن و تربیت مبلغان مذهبی است.

۲. آموزش فنی.

۳. تربیت معلم: کالج‌های تربیت معلم به سه دسته تقسیم می‌شوند؛ برخی مؤسسات طی یک دوره ۲ ساله معلمان را جهت تدریس در مدارس ابتدایی تعلیم می‌دهند. معلمان برای مدارس متوسطه ۳ سال آموزش می‌بینند و معلمان لیسه‌ها ۴ سال آموزش می‌بینند.

۴. آموزش بزرگسالان: این مدارس آموزشی شبانه است که آموزش‌های فنی را برای بزرگسالان ارائه می‌کنند. علاوه بر این دوره‌های آموزشی مکاتبه‌ای یا سیار نیز برای نقاط دور دست وجود دارد.

۵. مدارس مردم: این مدارس خواندن، نوشتن و برخی آموختنی‌های عمومی دیگر را به مردان و زنان بالای سنین مدرسه تعلیم می‌دهند.

۶. مدارس خارجی: در برخی شهرهای ترکیه مدارس نیز جهت اتباع خارجی وجود دارد، به طور مثال در آنکارا مدرسه پاکستانی‌ها و مدرسه ایرانی‌ها تأسیس شده است.

۷. آموزش عالی: در ترکیه آموزش عالی، دانشگاه‌ها و مؤسسات و مدارس حرفه‌ای عالی را در بر می‌گیرد و تحت نظارت «شورای آموزش عالی» قرار دارد. دانشگاه استانبول یکی از قدیمی‌ترین دانشگاه‌های ترکیه است. همچنین دانشگاه‌های آنکارا، مرمره، آتاترک از جمله دانشگاه‌های قدیمی و مهم در ترکیه محسوب می‌شوند.

(۱۱) آموزش دینی در مدارس

آموزش دینی، پس از استقرار نظام جمهوری، تا مدت‌ها در مدارس ممنوع بود و به طور غیرقانونی انجام می‌شد و به تدریج در مدارس امام خطیب و الهیات، مشروعیت نسبی یافتند. در مدارس دولتی، در برنامه درسی دانش آموزان، در هفته ساعتی، به تدریس قرآن اختصاص داده شده است. در ترکیه همچنین آموزشگاه‌های قرآنی به تدریج رواج یافتند.

پس از استقرار نظام آموزشی متمرکز در ترکیه در سال ۱۹۲۴، آموزش دینی در مدارس مذهبی مستقل ممنوع اعلام شد. دو سال بعد از آن، مدارس «امام خطیب» در شهرهایی چون آنکارا، استانبول، آدانا و قونیه تأسیس شد. این مدارس ضمن حفظ اصل لائیک به آموزش مذهبی پرداختند و در رشته‌هایی مانند امامت و خطابه و مدرسی قرآن مجید، به تربیت افراد پرداختند.^۱ از جمله شرایط پذیرش در این مدارس دارا بودن مدرک تحصیلی سیکل اول دبیرستان، اعتقاد به اصول مبانی دینی و اجرای عملی آنها و وطن‌دوستی است. فارغ‌التحصیلان این مدارس با دریافت مدرک دیپلم می‌توانند در انجمن علمی عالی اسلامی ادامه تحصیل دهند و یا به اموری چون امامت، خطابه و تدریس قرآن بپردازند.

(۱۲) نظام تبلیغ دینی

در ماده ۲۴ قانون اساسی جمهوری ترکیه، در خصوص ترویج و تبلیغ دین اینگونه آمده است: «آزادی عقیده، اعتقادات مذهبی و عمل به آن اعلام می‌گردد. ولی هرگونه استفاده از دین و مذهب برای اهداف یا مقاصد سیاسی ممنوع است. آموزش و تبلیغات دینی تحت نظارت و کنترل دولت انجام می‌گردد.»

همچنین در ماده ۱۳۶ قانون اساسی آمده است: «نگهداری و فعالیت امور مساجد و مراکز دینی به عهده ریاست عالی امور دیانت است. در جمهوری ترکیه، مذهب امری

۱. همان منبع، ص ۵۲.

کنترل شده است که سازمانی وابسته به نخست‌وزیری تحت عنوان «سازمان امور دیانت» مسئول آن است.^۱

سازمان دیانت، خود مبلغ مذهب حنفی است و در تلاش‌های مختلفی که انجام داده، سعی بر تضعیف موقعیت سایر مذاهب در ترکیه داشته است. انتشارات این سازمان بسیار فعال بوده و کتب فراوانی را از فارسی و عربی به ترکی ترجمه کرده و به چاپ رسانده است. همچنین این سازمان کتاب‌هایی را که برضد شیعه موضع‌گیری داشته به انتشار رسانده است. خط‌مشی کلی دولت ترکیه براساس عدم دخالت امور دینی و مسائل مذهبی در امور حکومتی و سیاسی است ولی دولت موظف به تأمین نیازهای اعتقادی هموطنان است. این به معنای جدایی دین از سیاست است ولی تبلیغات دینی تا حدی که وارد سیاست نشوند در این کشور آزاد است و پیروان مذاهب مختلف مجاز به تبلیغ دین خود هستند و هر کدام می‌توانند برای خود پایگاه‌های مذهبی و تبلیغی مستقلی داشته باشند. گفتنی است که به‌رغم آزادی مذاهب، مذاهب مسیحی و یهودی فاقد پایگاه‌های اجتماعی در ترکیه هستند. البته در چند سال اخیر و به ویژه شروع روند مذاکرات الحاق به اتحادیه اروپایی، فعالیت‌های تبشیری و میسیونری در شهرهای مختلف ترکیه افزایش یافته است، به طوری که این امر نگرانی ارتش را در پی داشته است.

۱۳) مساجد مهم

در ترکیه حدود ۹۰,۰۰۰ مسجد وجود دارد و به این مجموعه، به طور میانگین، هر سال ۱۶۰۰ تا ۱۷۰۰ مسجد جدید افزوده می‌شود.^۲ از جمله مساجد مهم ترکیه، می‌توان به مساجد شهرهای زیر اشاره کرد:

۱. حکیم‌پور علی، مرجانی علی، شناسنامه فرهنگی ترکیه، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۳۲.
۲. ابوالقاسمی محمد جواد، اردوش حسین، ترکیه در یک نگاه، انتشارات الهدی، چاپ اول، ۱۳۷۸، ص ۱۲۴.

آنکارا: مسجد کوچاتپه، مسجد حاجی بایرام، مسجد ا...اکبر.^۱

استانبول: مسجد ایوب سلطان، مسجد سلطان احمد، مسجد فاتح، مسجد بایزید، مسجد سلطان

سلیم، مسجد سلیمانیه، مسجد نور عثمانیه، مسجد لاله لی، مسجد والده خان، مسجد ایا صوفیا^۲

قونیه: مسجد سلیمیه و مسجد جامع.

مانیسا: مسجد مریدیه.

ارض روم: مسجد یاقوتیه، مسجد لاله پاشا.

بورسا: مسجد جامع اولوداغ و مسجد امیر سلطان.

ازمیر: مسجد عیسی بی.

اورفا: مسجد خلیل رحمان.^۳

لازم به ذکر است که مساجد ترکیه برای بازدید به روی مسلمانان و غیرمسلمانان

(گردشگران) باز است، البته در مواقع نماز از ورود گردشگران جلوگیری می‌شود. گردشگران

می‌بایست در هنگام دیدار از مساجد، از لباس‌های مناسب استفاده کنند. مردان شلوارهای کوتاه

نپوشند و زنان نیز تا حد امکان حجاب خود را حفظ نمایند.^۴

۱۴) احزاب و تشکل‌های اسلامی

● حزب اسلام‌گرای رفاه ترکیه: این حزب راست‌گرا، در سال ۱۹۷۱ با نام «حزب

راست‌گرای ملی» و به دنبال غیرقانونی اعلام شدن فعالیت حزب نظام ملی تشکیل شد. این

حزب گرایش‌های مذهبی و تمایل به برقراری حکومت دینی دارد و معتقد به مبارزه پارلمانی و

۱. این مسجد مخصوص شیعیان ترکیه می‌باشد.

۲. مسجد ابا صوفیا اولین کلیسایی می‌باشد که پس از فتح ترکیه توسط مسلمانان به مسجد تبدیل شد و هم اکنون نیز

به موزه تبدیل شده است.

۳. حکیم‌پور علی، مرجانی علی، شناسنامه فرهنگی ترکیه، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۵۳.

4. http://www.turkeytravelplanner.com/Religion/mosque_etiquette.html

ایجاد تغییر و تحول به نفع اسلام در جامعه ترکیه و اصلاح قوانین آن کشور و تبدیل آن به قوانین اسلامی است. در حال حاضر این حزب با نام سعادت به فعالیت خود ادامه می‌دهد.

● **حزب عدالت و توسعه AKP:** این حزب، بر سکولار بودن دولت ترکیه تأکید دارد ولی با حذف نمادهای مذهبی از اماکن عمومی، مانند ممنوعیت حجاب زنان در اماکن دولتی مانند دانشگاه‌ها مخالف است. پس از ممنوعیت فعالیت حزب فضیلت، اسلام‌گرایان در قالب دو حزب ظهور یافتند: **الف** - اسلام‌گرایان محافظه‌کار: به رهبری «رجایی کوتان» که حزب سعادت را بنا نهاد. **ب** - شاخه عمل‌گرا به رهبری «رجب طیب اردوغان و عبدالله گل» که حزب عدالت و توسعه را بنیان گذاشتند. این حزب توانست در آخرین انتخابات پارلمانی، بیشترین آرا را به دست آورد و در حال حاضر (سال ۲۰۰۵) دولت این کشور را در اختیار دارد.

● **تشکیلات دیانت:** به‌رغم لائیک بودن حکومت، تشکیلات دینی در ترکیه زیر نظر دولت قرار دارد. این سازمان تنها نهاد دینی رسمی در جمهوری ترکیه است. نام کامل آن «سازمان امور دیانت» می‌باشد. این سازمان جانشین وزارت «شرعیه و اوقاف» در ابتدای عصر جمهوری گردید. تعیین ائمه جماعات مساجد، تشکیل کلاس‌های قرآن، برنامه‌ریزی برای اداره مدارس دینی امام خطیب و توجیه مسائل فرهنگی برای مردم، به عهده این تشکیلات می‌باشد.^۱ این سازمان بالغ بر ۱۰۰ هزار پرسنل دارد.

● **تشکیلات اوقاف:**^۲ در دوره سلاطین عثمانی، این نهاد رشد قابل توجهی داشت و بخش عمده‌ای از خدمات فرهنگی و اجتماعی از طریق «وقف» جاری می‌گشت (اموری نظیر کتابت قرآن، چاپ و نشر کتب و ...). پس از استقرار حکومت جمهوری، بسیاری از این خدمات فرهنگی به وزارت آموزش ملی واگذار گردید و بخش قابل توجهی از فعالیت‌های اوقاف

۱. ابوالقاسمی محمدجواد، اردوش حسین، ترکیه در یک نگاه، انتشارات الهدی، چاپ اول، ۱۳۷۸، ص ۱۲۴.
۲. پرند شادان، سبحانی زهرا، زمینه شناخت جامعه و فرهنگ ترکیه، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی بین‌المللی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۱۱۱.

کاهش یافت و کم‌کم به صورت یک سازمان خیریه درآمد. فعالیت‌های فرهنگی اوقاف در ترکیه اکنون مدیریت سه کتابخانه تاریخی و پراهمیت، موزه آثار خطی تمدن ترک، مجموعه عظیم فرهنگی مولانا در قونیه، حفظ و مرمت آثار باستانی و هنری، نشریات وقف در قالب ۳۸ عنوان، ساخت مساجد در روستاها و خوابگاه‌های دانشجویی و ارائه کمک به یتیمان، نیازمندان و مستمندان می‌باشد، و همچنین دو بانک متعلق به اوقاف می‌باشد به نام‌های «بانک اوقاف» و «بانک املاک» که این بانک‌ها به فعالیت‌های گسترده و متنوع فرهنگی، تحت پوشش اوقاف می‌پردازند.

● منابع ترک در ذکر نام سازمان‌ها و گروه‌های اسلامی تا حدی فعال در ترکیه، از تشکل‌های زیر نام می‌برند که برخی از این اسامی برای ایجاد زمینه ذهنیت از فعالیت‌های ترویجی گروه‌های اسلامی در جامعه، ساخته و پرداخته دستگاه‌های امنیتی کشور است و وجود خارجی ندارند. این گروه‌ها عبارتند از: حزب ا.، جهاد اسلامی، حزب حرکت اسلامی، حزب الدعوه، حزب التحریر، رابطه‌العالم الاسلامی، ارتش آزادی خواه شریعت جهان، مجاهدین اسلامی، ارتش آزادیبخش اسلامی ترکیه، حزب آزادیبخش اسلامی، اتحادیه آزادیبخش اسلامی ترکیه، جبهه آزادیبخش اسلامی ترکیه، حزب اسلامی کردستان، جبهه عمل مهاجمین اسلامی شرق بزرگ و اتحادیه میهن پرستان دین‌دار کردستان.

۱۵) میزان تقید مردم به مسائل اسلامی

در مساجد بی‌شمار شهرهای ترکیه، نماز جمعه به وقت برپا می‌گردد. اما نمازهای جماعت صرفاً جنبه عبادی داشته و از بحث و موعظه خبری نیست. به علت عدم شناخت کافی نسبت به اسلام و نفوذ فرهنگ غربی در این کشور، زنان بی‌حجاب بسیار به چشم می‌خورند. اعیاد مذهبی از اعتبار ویژه‌ای در نزد مردم برخوردارند، اعتقادات مذهبی در میان کردهای ترکیه شدیدتر است تا حدی که کردها به داشتن تعصبات افراطی در مذهب شهرت یافته‌اند.

فروپاشی نظام کهن عثمانی و جانشینی نظام جمهوری، تحولات اجتماعی فراوانی را در ترکیه دامن زد. از آنجا که حاکمیت جدید ارتباط خود را با گذشته کاملاً قطع کرد، موجی از افکار و ارزش‌های جدید غربی، که با معتقدات قبلی مردم مغایرت داشت، رواج یافت. از این زمان ارزش‌های اجتماعی تمدن غرب با سرعت به بطن جامعه ترکیه نفوذ کرد و جایگزین ارزش‌های سنتی و عمدتاً مذهبی شد. یکی از پی‌آمدهای این شرایط، بروز ناهنجاری‌های اجتماعی در عرصه زندگی مردم ترکیه و رواج فساد و فحشا و رشوه خواری و افزایش آمار طلاق بود. جوانان ترکیه بیش از نیمی از جمعیت ترکیه را به خود اختصاص داده‌اند، در پژوهشی مشخص شد که حدود نیمی از جوانان ترکیه با مشکلات روحی؛ مانند احساس ناکامی، عدم موفقیت و خوشبختی، ناامنی و ... درگیر می‌باشند.^۱

از عوامل مؤثر در تحول ارزش‌های اجتماعی در جامعه ترکیه می‌توان به موارد زیر به عنوان مهم‌ترین عوامل مؤثر در تغییر نظام ارزشی و توسعه فرهنگ غربی اشاره کرد:^۲

۱. توسعه فرهنگ غرب و جدایی از پیشینه فرهنگی جامعه و تکیه به ارزش‌های غربی.
۲. سستی اعتقادات و پایبندی‌های مذهبی جامعه.
۳. تغییر قشربندی اجتماعی به دنبال برنامه‌های اقتصادی جدید که سبب ایجاد فاصله طبقاتی در بافت جامعه ترکیه شد.
۴. نیاز و اتکاء دولت به مالیات‌های حاصل از مراکز فساد و فحشا، جهت جبران وضعیت اقتصادی نامتعادل.
۵. ارائه گسترده فیلم‌ها و سریال‌های غربی از سوی رسانه‌های جمعی، یکی از مهم‌ترین عوامل تغییر نظام ارزشی جامعه ترکیه به حساب می‌آید.
۶. توجه و تشویق روز افزون صنعت گردشگری.

۱. اسمی صابر، کتاب سبز ترکیه، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول، ۱۳۷۴، ص ۴۱.

۲. پرند شادان، سبحانی زهرا، زمینه شناخت جامعه و فرهنگ ترکیه، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی

بین‌المللی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۷۵.

البته لازم به یادآوری است که به‌رغم آنچه به صورت جو غالب فرهنگی و به ویژه در شهرهای بزرگ ترکیه به چشم می‌خورد، هنوز ترکیب فرهنگی ترکیه از ویژگی‌های سنتی و فرهنگ عامیانه، به خصوص در روستاها و شهرهای کوچک، خالی نشده است. در شهرهای بزرگ مردم اعتقاد به دین دارند، اما در مورد میزان پایبندی آنها، باید پذیرفت که به‌رغم اعتقاد غالب، آنها برخی احکام اسلامی^۱ (از قبیل حجاب، منع شراب‌خواری، قمار، ارتباط با نامحرم، مدارس مختلط و ...) را رعایت نمی‌کنند.

مسلمانان ترکیه بسیار معتدل و میانه‌رو هستند. ۲۰٪ مردم ترکیه اول خود را مسلمان می‌دانند و بعد یک شهروند ترک، اما ۸۰٪ مردم ابتدا خود را شهروند می‌دانند و سپس یک مسلمان. این خود سبب شده است که پایبندی جمع بسیاری از مردم ترکیه به اصول دینی ضعیف باشد.^۲

۱۶) مهم‌ترین رسانه‌ها و نشریات و درصد خوانندگان آنها

رسانه‌های گروهی ترکیه در ردیف کشورهای به اصطلاح آزاد جای دارد. به این معنا که به‌رغم استقلال ظاهری، غالباً سخنگو و مدافع مواضع سیاسی و ارزش‌های فرهنگی مطلوب کارتل‌های بزرگ اقتصادی و محافظ مرموز قدرت هستند. آزادی مطبوعات تا زمانی است که این نشریات به خطوط قرمز نزدیک نشوند و این خطوط قرمز حرمت‌های جامعه لائیک هستند؛ مانند شخصیت آتاترک، سکولاریسم؛ یا جدایی دین از سیاست و احترام به ارتش به عنوان حافظ نظام لائیک.

کشور ترکیه از نظر پیشینه نشر، تعداد و شمارگان روزنامه و نشریه، جزء صدرنشینان کشورهای اسلامی است. نخستین روزنامه در استانبول به زبان فرانسه در سال ۱۲۱۰ به نام «بولتن اخبار» منتشر شد و اولین روزنامه به زبان ترکی به نام «تقویم وقایع» در سال ۱۲۴۷ در استانبول انتشار یافت.

۱. حکیم‌پور علی، مرجانی علی، شناسنامه فرهنگی ترکیه، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۳۳.

2. <http://www.turkeytravelplanner.com/Religion/Islam.html>

قدیمی‌ترین این نشریات روزنامه «جمهوریت» با شصت سال پیشینه انتشار می‌باشد. شایان ذکر است که پر شمارگان‌ترین روزنامه ترکیه، روزنامه «صبح» می‌باشد، که شمارگانی در حدود ۶۰۰ هزار نسخه در روز می‌باشد. درباره نشریات ترکیه می‌توان به این نکات اشاره کرد:

۱. شمارگان فوق‌العاده زیاد ۶ میلیونی و کثرت تعداد روزنامه‌ها، مجلات و نشریات. شایان ذکر است که شمارگان روزنامه‌های اسلامی، در مقایسه با روزنامه‌های لائیک و غرب‌گرا، در سطح پائین‌تری قرار دارد و این به دلیل پشتوانه مالی ضعیف این روزنامه‌ها است.

۲. ترور شخصیت‌ها در نشریات، بازی با حیثیت سیاستمداران خود و کشورهای دیگر و نیز آزادی نشریات در فحاشی و چاپ تصاویر منافی عفت. به جز چند روزنامه و مجله اسلام‌گرا، سایر روزنامه‌ها و مجلات در ترکیه از عکس‌های^۱ خوانندگان و هنرپیشگان زن سینما برای افزایش شمارگان نشریه خود بهره می‌گیرند.

۳. استفاده از کالابریک‌های جایزه برای جلب مشتری! برخی از روزنامه‌ها برای جلب مشتری اقدام به چاپ کالابریک‌هایی در روزنامه می‌کنند و خوانندگان می‌توانند با جمع‌آوری تعداد معینی از این کوپن‌ها، جوایزی را دریافت کنند.

۴. هماهنگی اخبار شبکه‌های تلویزیونی خصوصی با اخباری که در روزنامه‌ها منتشر می‌شود. این بدان علت است که برخی از روزنامه‌ها و شبکه‌های تلویزیونی متعلق به گروه ویژه‌ای می‌باشند.

از مهم‌ترین نشریات ترکیه می‌توان روزنامه صباح، حریت، آگشام، ترجمان، وطن، ملیت، جمهوریت، پوستا، واکیت، استار، ملی گازتد، ینی شفق، زمان و رادیکال و مجلات نکته و آکسون را نام برد.^۲

۱. این عکس‌ها اغلب به صورت رنگی و در صفحه اول روزنامه‌ها و مجلات به چاپ می‌رسند.

۲. حکیم‌پور علی، مرجانی علی، شناسنامه فرهنگی ترکیه، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۱۷

نام روزنامه	نشانی سایت اینترنتی
روزنامه صباح	http://www.sabah.com.tr/
روزنامه حریت	http://www.hurriyetim.com.tr/anasayfa2/
روزنامه رادیکال	http://www.radikal.com.tr/
روزنامه دنیا	http://www.dunyagazetesi.com.tr/
روزنامه ملیت	http://www.milliyet.com.tr/
روزنامه استار	http://www.stargazete.com.tr/
روزنامه ینی اسیر (عصر جدید)	http://www.yeniasir.com.tr/
روزنامه زمان	http://www.zaman.com.tr/
روزنامه ینی شفق	www.yenisafag.com.tr
روزنامه آکşam	www.aksam.com.tr

نخستین ایستگاه رادیویی ترکیه، در سال ۱۳۱۵ تأسیس شد. رادیوی ترکیه دارای چهار شبکه فرستنده بین‌المللی و پنجاه ایستگاه رادیویی محلی است. در دهه‌های اخیر چندین ایستگاه رادیویی و تلویزیونی خصوصی تأسیس شده است.

از جمله رادیوهای خصوصی با گرایش‌های اسلامی، می‌توان موارد زیر را نام برد:

۱. رادیو بیرلیک (Birlik) (وحدت): صاحب امتیاز آن مجموعه شرکت‌های Yimpas

می‌باشد و به وسیله اتحادیه نویسندگان ترک و تعدادی از مسلمانان ملی‌گرا اداره می‌گردد.

۲. رادیو عرفان: این رادیو وابسته به یکی از طریقت‌های نقشبندیه است.

۳. رادیو امید: متعلق به جناح اسلامی ایران‌گرا است.^۱

۱. رادیو ترکیه هر روز برنامه‌هایی را برای ایرانیان مقیم ترکیه به زبان فارسی پخش می‌نماید.

۴. رادیو هدف: متعلق به جناح سنی و با هدف زمینه‌سازی برای تحقق حکومت اسلامی می‌باشد.

۵. رادیو موزائیک: این رادیو متعلق به بخشی از علویان ترکیه است.

۶. رادیو دوست اف. ام: این رادیو با رنگ و بوی تقریباً اسلامی - ملی فعالیت می‌کند.

۷. رادیو TGRT: این رادیو وابسته به کانال تلویزیونی TGRT و هدف آن اسلام

لیبرالیستی است.

تلویزیون دولتی ترکیه در سال ۱۳۴۴ با عنوان شورای عالی رادیو و تلویزیون آغاز به کار

کرد. اکنون سیمای ترکیه دارای شبکه‌های تلویزیونی اول (TRT 1)، دوم (TRT 2)، سوم

(TRT 3) و چهارم (TRT 4)، شبکه انترناسیونال یا بین‌المللی (TRT INT)، شبکه اوراسیا

(AVRASYA) و شبکه گپ (GAP) می‌باشد. در حال حاضر بالغ بر چهل شبکه تلویزیونی

خصوصی سراسری و محلی و همچنین تلویزیون کابلی در ترکیه فعالیت دارند

تقریباً تمام شبکه‌های خصوصی دارای گرایش‌ها و اهداف سیاسی هستند. شبکه‌هایی چون

هفت (7) و (STV) و شبکه کابلی «مسازتیوی» یا پیام^۱ و کانال ماهواره‌ای پنج (متعلق به حزب

سعادت) از معدود شبکه‌های تلویزیونی با گرایش‌های اسلامی محسوب می‌شوند.

مهم‌ترین شبکه‌های خصوصی عبارتند از:

۱. شبکه تلویزیونی «د» (D) یکی از مطرح‌ترین شبکه‌های خصوصی به شمار می‌رود که

متعلق به آیدین دوغان می‌باشد.

۲. شبکه خصوصی «آ تی وی» (ATV)، متعلق به شرکت خصوصی «دینچ بیلگین» است.

۳. شبکه‌های خصوصی «شوتیوی» (Show TV)، «فلاش تیوی» (Flash TV)، شبکه کابلی

سینه بش (Sine 5)، متعلق به شرکت‌های ارسوی می‌باشند.

۴. شبکه خصوصی «سامان یولی» به معنی راه کهکشان (STV)، متعلق به طریقت فتح‌الله

گولن است و از جمله شبکه‌های اسلام‌میلی محسوب می‌شود.

۱. این شبکه وابسته به طریقت قادریه می‌باشد. (Mesaj TV)

۵. شبکه خصوصی «تگرت» (TGRT)، متعلق به شرکت‌های انور است. این تلویزیون در ابتدا دارای گرایش‌های مذهبی سطحی با مشی حمایت از قدرت حاکمه بود و اخیراً به جرگه کانال‌های غیراسلامی داخل گشته است.

۶. شبکه خصوصی «هفت»، مسئولان این شبکه در گذشته وابسته به حزب اسلام‌گرای رفاه بودند اما به تدریج راهشان را از این حزب جدا کرده و به حزب رجب طیب اردوغان نزدیک شده‌اند. این برنامه جزو یکی از پر بیننده‌ترین شبکه‌های ترکیه به حساب می‌آید.^۱

۷. کانال ۵، پس از جدایی کانال ۷ از حزب رفاه (سعادت)، این حزب به تأسیس کانال ۵

اقدام نمود.

۸. شبکه «استار تی وی» (Star-TV) و کرال متعلق به شرکت اوزان است.

۸. شبکه ان.تی.وی (NTV) و

۹. سی.ان.ان ترک (CNN Turk).

در وضعیت کنونی، با اینکه باید رادیو و تلویزیون دولتی هر کشور، نقش زیادی در رشد فکری و فرهنگی مردم داشته باشد، این وضع در مورد کشور ترکیه صادق نیست؛ به شکلی که رادیو و تلویزیون دولتی مسئولیت تبلیغ نظام لائیسیم را به عهده گرفته‌اند که این امر با فرهنگ دینی این کشور سازگاری ندارد و کانال‌های خصوصی، لطمه زیادی به اخلاق عمومی و زبان ترکی وارد ساخته است.^۲

۱۷) تصوف و گرایش‌های عرفانی

با انتشار و حاکمیت اسلام در آناتولی، صوفیان ایرانی نیز در این مناطق پراکنده شدند و تصوف نیز در این سرزمین ریشه دوانید. تصوف از جذابیت فراوانی در میان ترکان برخوردار شد. اما با تأسیس حکومت جمهوری در ترکیه و به اجرا در آمدن برنامه‌های اسلام ستیزانه،

۱. ابوالقاسمی محمدجواد، اردوش حسین، ترکیه در یک نگاه، انتشارات الهدی، چاپ اول، ۱۳۷۸، ص ۲۲۵.

۲. حکیم‌پور علی، مرجانی علی، شناسنامه فرهنگی ترکیه، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۶۴.

مبارزه با طریقت‌های صوفیه در فعالیت‌های حکومت جدید جای گرفت و در ۳۰ نوامبر سال ۱۹۲۵، مجلس خانقاه‌ها، تکیه‌ها، زاویه‌ها و درگاه‌های طریقت‌های متعدد صوفیه و تمامی زیارتگاه‌های مذهبی که بسیاری از آنها مرقد پیران و شیوخ اصل تصوف بودند را تعطیل کرد. اگرچه پیروی از طریقت‌ها در ترکیه ممنوع شد اما این به معنای حذف آنان از حیات اجتماعی نبود، بلکه این طریقت‌ها به فعالیت‌های زیرزمینی روی آوردند و مجالس ذکر و سماع را مخفیانه به پا کردند.

طریقت‌های صوفیه در جمهوری ترکیه، برخلاف دوره عثمانی، ماهیتاً نمی‌توانند در کنار نظام ترکیه جای گیرند، اما این بدان معنا نیست که احزاب سیاسی در صدد بهره‌برداری از پیروان طریقت‌ها بر نیایند. یکی از دلایل پیروزی شگفت‌انگیز حزب رفاه در انتخابات مجلس سال ۱۹۹۵، حمایت قاطع بسیاری از طریقت‌ها، از این حزب بیان شده است. طریقت‌های مطرح تصوف در ترکیه امروز هر کدام به فرقه‌ها و گروه‌های متعددی تقسیم می‌شوند که مهم‌ترین آنها عبارتند از:

۱. نقشبندیه

طریقت نقشبندیه منسوب به «خواجه بهاءالدین» محمد بخارایی نقشبندی (متوفای سال ۷۹۱ هـ ق) مشهور به «شاه نقشبند» می‌باشد. این طریقت از مشهورترین طریقت‌های صوفیه در جهان اهل سنت به ویژه سرزمین‌های تحت حکومت ترکان، ماوراءالنهر، هند و امپراتوری عثمانی بوده است. گروهی از مریدان خواجه بهاءالدین در علت نامگذاری گفته‌اند که بهاءالدین از کثرت ذکر، به مرتبه‌ای رسیده بود که ذکر بر دل او نقش بسته بود و از آن رو به نقشبندیه مشهور شده است.

۲. بکتاشیه

طریقت بکتاشیه منتسب به «حاجی بکتاش ولی» صوفی بلند آوازه‌ای از قرن هفتم هجری است که زادگاه وی نیشابور خراسان بوده و در جوانی به منطقه آناطولی نقل مکان می‌کند. وی، هم دوره جلال الدین محمد بلخی رومی (مولانا) است.

بکتاشیه را می‌توان طریقتی خشن، تودار و به شدت رمزآلود و از نظر آثار مدون، نسبتاً فقیر به شمار آورد. گفتنی است بسیاری در ترکیه بکتاشیه را با علوی‌گری مترادف به کار می‌برند.

۳. مولویه

مولویه نیز مانند بکتاشیه در آسیای صغیر یا آناتولی متولد شد و به دو فرقه «پوست نشینان» و «ارشادیه» تقسیم می‌شود: برخی معتقدند که مؤسس اصلی آن «جلال الدین محمد بلخی رومی» مشهور به مولوی یا مولانا بوده ولی بیشتر معتقدند که مؤسس اصلی مولانا نبوده بلکه برخی منتسبین به او، پس از مرگ وی به دلیل ارادت فراوانی که به او داشتند، برای مزار او قبه‌ای سبز رنگ ساختند و به این نام شهرت یافتند. مولویه طریقتی ملایم، تا حدی معتدل، شفاف و برخوردار از غنی‌ترین آثار مدون عرفان نظری است.^۱

۴. قادریه

بنیان‌گذار طریقت قادریه کهن‌ترین فرقه تصوف «عبد القادر گیلانی» (۵۶۱-۴۷۱ ه ق) از فقه‌های حنبلی بغداد است. این فرقه نقش مؤثری در گسترش و نفوذ اسلام در آفریقا داشته است. از وجوه بارز این طریقت، انجام اعمال خارق‌العاده در مجلس ذکر، مانند فرو بردن میله‌های فلزی در بدن، بلعیدن تیغ، کوبیدن میخ بر سر و مانند آن می‌باشد. البته امروزه برگزاری این نوع مراسم، حالتی کما بیش نمایشی به خود گرفته است.

۵. رُفاعیه

طریقت رُفاعیه منسوب به «ابوالعباس احمد رُفاعی» (۵۷۰-۵۱۲ ه ق) است. وی در بطائح عراق می‌زیست. پیروان این طریقت (چون قادریه) در مجالس ذکر و سماع، گاه به حالتی از بی خودی می‌رسند که ضربات تیغ و آهن در آنها ایجاد درد نمی‌کند. از مهم‌ترین مناطق نفوذ رُفاعیه در ترکیه، استان‌های کردنشین جنوب شرقی این کشور است. گفتنی است پیروان این فرقه احترام و علاقه‌ای ویژه به اهل بیت (ع) نیز دارند.

۱. ابوالقاسمی محمدجواد، اردوش حسین، ترکیه در یک نگاه، انتشارات الهدی، چاپ اول، ۱۳۷۸، ص ۱۶۶.

۶. نورجیه

طریقت نورجیه، که می‌توان آن را از فعال‌ترین و مؤثرترین طریقت‌های موجود ترکیه برشمرد، به «ملا سعید نورسی» ملقب به بدیع‌الزمان (۱۳۳۹-۱۲۵۵ ه. ش ۱۹۶۰-۱۸۷۶ م) منتسب است. ملا سعید خود یکی از شیوخ طریقت نقشبندیه بود که در این طریقت طرحی نو درانداخت. حیات پر حادثه این شخصیت رازآلود حادثه‌ساز، او را به صورت یکی از جالب‌ترین رجال تاریخ معاصر ترکیه ساخته است. مهم‌ترین گروه‌های فرعی نورجیه عبارتند از: گروه فتح... گولن،^۱ گروه مدرسه الزهرا، گروه ینی آسیا، گروه ینی نسپل، گروه انجمن خیریه.

۷. سلیمانیه

مؤسس فرقه یا طریقت سلیمانیه، که پیروان آن «سلیمانچی لر» خوانده می‌شوند، «شیخ سلیمان حیلمی تونا خان» است. وی که خود از شیوخ مطرح طریقت نقشبندیه محسوب می‌شد، به دلیل اختلاف نظریه با جو غالب بر طریقت مزبور درباره نوع فعالیت، راه جداگانه‌ای برای خود برگزید. کمالیست‌ها، این طریقت را از دشمنان سرسخت میراث آتاترک ارزیابی می‌کنند. لازم به ذکر است که این فرقه، از جمله فرقه‌هایی است که دشمنی زیادی با تشیع دارد و در این زمینه با وهابیت همسو می‌باشد.

۱۸) وهابیت

فعالیت علمای وهابی، به ویژه در مناطق کردنشین، موجب گردیده تا دولت ترکیه با «رابطه العالم الاسلامی» عربستان همکاری نزدیک برقرار کند. در نتیجه این ارتباطات، دولت ترکیه فعالیت وهابیون را به خصوص در مناطق کردنشین آزاد کرده بود که البته بعد از حوادث ۱۱ سپتامبر، ترکیه نیز به این نوع گروه‌ها به عنوان جریان‌اتروریستی می‌نگرد و با آنها مقابله

۱. اکثر نورجی‌ها فتح... گولن را پیرو سعید نورجی ندانسته و معتقدند او به دلیل آمال و آرزوهای شخصی و رسیدن به منصب، آثار سعید نورجی را وسیله قرار داده است. همچنین از سویی دیگر او متهم به همکاری با «میت» یعنی سازمان امنیت ترکیه می‌باشد.

می‌نماید. وهابی‌ها در ترکیه خود را به عنوان مسلمانان انقلابی معرفی می‌کنند ولی وهابیت رسمی به معنای تعالیم محمد بن عبدالوهاب در ترکیه جذابیتی نداشته و نتوانسته پیروان فراوانی حتی در میان کردنشینان ترکیه پیدا کند. شاید بتوان علت این امر را به دلایل زیر نسبت داد:

۱. عقاید محمد بن عبدالوهاب، پشتوانه عقیدتی و محمل شرعی شورش آل سعود علیه حکومت عثمانی محسوب می‌گردد. همدستی آشکار این خاندان با دولت بریتانیا در جنگ جهانی اول، که برای امپراتوری، حکم خنجر کشیدن از پشت را داشت، خاطرات تلخ تاریخی نسبت به وهابی در اذهان ترکان، به ویژه توده‌های متدین سستی پدید آورده است.

۲. نفوذ ریشه‌دار تصوف در بافت مذهبی مردم ترکیه، به عنوان عامل قوی بازدارنده در برابر تبلیغات وهابیت در ترکیه عمل می‌کند. در مجموع می‌توان گفت مبلغان وهابیت در تمامی سرزمین‌هایی که طریقت‌های صوفیه دارای نفوذ هستند، با شکست روبه رو شده‌اند.

۳. اهل سنت ترکیه پیرو دو مذهب حنفی و شافعی هستند و طبیعت این دو مذهب، بر خلاف مزاج خشک مذهب حنبلی، بستر مناسبی برای دعاوی وهابیت نیست.

۴. حکومت لائیک ترکیه، با اینکه به دلیل ماهیت ضد شیعی و بالطبع ضد انقلاب اسلامی وهابیان، تبلیغات این گروه را با اغماض و چشم‌پوشی بیشتری نسبت به دیگر تبلیغات مذهبی در این کشور، تحمل می‌کند. اما در مجموع به دلیل تعارض جوهر نظام با هرگونه تبلیغ و دعوت مذهبی، به ویژه وهابیت، که دعوی اعمال ارزش‌های اسلامی (طبق دیدگاه ویژه خود) را در سطح جامعه را دارند، آزادی عمل چندانی به مبلغان وهابیت نمی‌دهد.

۵. مسلمانان متعهد و خواستار اجرای احکام اسلامی و به تعبیر بهتر عناصر مؤثر در خیزش اسلامی به وهابیت از آن رو که وابستگی عمیق و دیرپا به نظام پادشاهی آل سعود دارند، با دیدی کاملاً منفی می‌نگرند.

گرچه وهابیت رسمی در ترکیه موفق نبود، اما نفوذ نامحسوس و نسبی نوعی مشرب سلفی‌گری کم و بیش در میان اقشار متدین، به ویژه جوانان به چشم می‌خورد و آثار «ابن تیمیه» از جذابیت نسبی برخوردار است. این پدیده را می‌توان زاینده نیاز به اصلاح و پیرایش

باورهای مذهبی رایج و عدم دستیابی به منابع اصیل اسلامی در بیان و توضیح اعتقاداتی چون شفاعت، توسل و زیارت مشاهد متبرکه دانست. بر همین اساس است که برخی از جوانان جذب گروه‌هایی نظیر القاعده شده و حتی با سفر به افغانستان در درگیری‌ها شرکت می‌کنند و یا به عنوان شاخه محلی آن در داخل ترکیه عمل می‌کنند.

۱۹) بهائیت

می‌توان گفت که تاریخ بهائیت از سرزمین امپراتوری عثمانی آغاز شد. «ادرنه» یا به اصطلاح بهائیان «ارض سر» که بعد از نیمه اروپایی استانبول، بزرگ‌ترین شهر روملی است، بیش از پنج سال، تبعیدگاه جانشین سیدعلی محمد شیرازی (باب)؛ یعنی میرزایحیی (صبح ازل) و برادر مهتر وی میرزا حسینعلی (بهاء...) و جمعی از بایبان بود.

اینان به درخواست دولت قاجار، از حکومت عثمانی، بعد از حدود ده سال اقامت در عراق (بغداد)، که در پی ترور نافرجام بایبان به جان ناصرالدین شاه در ۲۸ شوال ۱۲۶۸ ه. ق. ۱۸۵۲ م. به آنجا گریخته بودند، به استانبول و از آنجا به ادرنه کوچانده شدند.

دولت عثمانی که از درگیری‌های بهاییان و ازلیان با یکدیگر و رفت آمدهای سؤال‌برانگیز نمایندگان و اتباع کشورهای اروپایی (انگلستان، روسیه و فرانسه) نزد رهبران این دو فرقه در ادرنه به تنگ آمده بود و با آگاهی تدریجی بر فراتر بودن دعاوی اینان از اختلاف در دیدگاه‌های مذهبی و امور سیاسی با دولت ایران، آنها را از ادرنه که به خودی خود به دلیل دعاوی بعضی از کشورهای جدید الاستقلال بالکان نسبت به آن، وضعیت بحرانی داشت، تبعید کرد. صبح ازل و پیروان وی به قبرس و بهاء... و پیروانش به فلسطین (عکا) تبعید شدند.

بهائیان از سویی به دلیل خاطرات تاریخی این فرقه از ادرنه یا ارض سر! و پیشینه‌ای که در ترکیه داشته‌اند و از سوی دیگر به دلیل تأسیس اولین حکومت لائیک در این سرزمین، که آشکارا با مظاهر و ارزش‌های اسلامی اعلام ستیز کرده بود، همواره به جمهوری ترکیه تعلق خاطر داشته‌اند و با نگاهی آشنا بدان نگریده‌اند.

این فرقه با توجه به هم‌مرزی ترکیه با ایران و جایگاه ترکیه در برنامه‌های تبلیغی بهائیت در قفقاز و آسیای مرکزی و ماهیت غیراسلامی نظام این کشور و مزاج ضداسلامی بسیاری از متولیان این نظام، در راه ایجاد تقویت کانال‌های ارتباطی خود با محافل قدرت در این کشور فعالیت جدی داشته و در این راه، به دلیل نفوذ سازمان‌های فراماسونری و صهیونیسم در ترکیه و ارتباطات گسترده و پیچیده بهائیت با فراماسونری و صهیونیسم، نسبتاً موفق بوده است. ولی تبلیغات مذهبی بهائیت در میان مردم مسلمانان این کشور، هیچگاه مؤثر نبوده و به همین دلیل این تبلیغات بیشتر در محدوده محافل و مجالس غیر عمومی و در قالب عناوین عام صورت می‌پذیرد.^۱

۲۰) جاذبه‌های گردشگری و مذهبی

در ترکیه، افزون بر مناظر زیبای دجله و فرات، در ساحل اژه آثار باستانی به جا مانده از دوران عثمانی و بیزانس نیز موجود است. شهر استانبول محل خرید علاقمندان به عتیقه و فرش می‌باشد. همچنین در جنوب ترکیه سواحل زیبایی وجود دارد که خود یکی از مهم‌ترین منابع درآمد ارزی این کشور به حساب می‌آید.

• آثار و بناهای تاریخی و باستانی:^۲

جزیره آکاردامار: این جزیره در آناتولی شرقی، در میان دریاچه وان قرار دارد. در میان این جزیره کلیسای صلیب مقدس متعلق به قرن دهم واقع شده است.

آنکارا: قبر آتاترک، ستون ژولیانوس، آثار امپراتوری هیتیت‌ها، خانه آتاترک، آرامگاه آهی شریف‌الدین، آرامگاه جناب احمد پاشا، آرامگاه حاجی بایرام.

۱. همان منبع، ص ۱۴۷

۲. حکیم‌پور علی، مرجانی علی، شناسنامه فرهنگی ترکیه، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۵۳.

استانبول: ^۱ آرامگاه ابوسلطان، آرامگاه یوشع، چشمه آلمان، دروازه دولمه باغچه و آب انبار قدیمی.

● قصر پادشاهان عثمانی: این قصر که محل سکونت پادشاهان عثمانی بوده، قدمتی نزدیک به ۴۰۰ سال دارد. در این قصر صدها اتاق وجود دارد که محل سکونت همسران و فرزندان پادشاهان عثمانی و خدمتکاران آنها بوده است.

● عمارت ایاصوفیا: گنبد این عمارت یکی از آثار مهم قرن ۶ می باشد. این عمارت در سال ۵۳۷ میلادی بنا شده است. عمارت ایاصوفیا تا زمان ساخت کلیسای پیترز در روم بزرگترین کلیسا در عالم مسیحیت به شمار می رفت.

● مسجد سلطان احمد: نام دیگر آن مسجد آبی است و آن هم به دلیل کاشی های آبی است که در ساخت آن به کار رفته و یک دورنمای زیبایی به این مسجد داده است. این مسجد شش مناره دارد و در عصر پادشاهی عثمانی بنا شده است.

● بازار استانبول: این بازار بزرگترین بازار سرپوشیده ترکیه است که در آن قالی، کوزه های سفالی، اجناس مسی و برنجی، لباس های چرمی و انواع و اقسام صنایع دستی دیگر به فروش می رسد. در این بازار در حدود ۴۰۰۰ فروشگاه وجود دارد. بیشتر این فروشگاه ها اخیراً به رستوران و مشاغل دیگر تبدیل شده اند.

● بازار ادویه یا بازار مصری ها: این بازار مملو از عطر بوی ادویه شرقی است. در این بازار انواع ادویه جات، مرکبات، آجیل، بذر گیاهان و انواع خوردنی ها به فروش می رسد.

دولما باغچه در بُسفر: این عمارت در قرن نوزدهم و اواخر امپراتوری عثمانی بنا شده

است. این عمارت دارای ۲۸۵ اتاق و ۴۳ تالار بزرگ می باشد. در این عمارت لوستر شیشه ای

1. <http://www.turkeytravelplanner.com/WhereToGo/Istanbul/Sights/index.html>

بزرگی به وزن ۴۰۰۰ کیلوگرم موجود می‌باشد. این عمارت نیز یکی دیگر از آثار مهم و دیدنی عهد عثمانی در ترکیه به شمار می‌رود.^۱

استان موش: قلعه ملازگرد، محل شکست روم از آلپ ارسلان سلجوقی.

قونیه: آرامگاه (آرامگاه) مولوی.

وان: قلعه وان، آکاردامار، یادبود قلعه.

مانیسا: آثار به جامانده از شهر سارد مرکز حکومت لیدیه.

ارض روم: مدرسه یاقوتیه، برج ساعت، چفته مناره.

آغری: کاخ اسحاق پاشا.

آنتالیا: تئاتر کینیک، باقیمانده شهر پرگه، دروازه هادریانوس.

بورسا: آرامگاه سبز و یشیل جامی.

قیصری: گنبد سرچالی.

ایچل: قلعه آنامور، فیزیل قلعه.

آدانا: پل سنگی، پل میسیس، توپراک قلعه.

ازمیر: قلعه و مسجد عیسی بی، باقیمانده شهر افس (Efes).

دیاربکر: پل تاریخی دجله، حصار دور شهر دیار بکر که سومین حصار بلند دنیا محسوب می‌شود.

شانلی اورفا: غار محل تولد حضرت ابراهیم و محل موسوم به پرتاب شدن ایشان به داخل آتش.

نوشهیر: منطقه باستانی کاپادوکیا و غارها و اماکن زیرزمینی.

● موزه‌ها:

موزه آدانا: در این موزه بیش از ۱۰۷ هزار فقره اشیای باستانی از دوره نوسنگی تا عهد روم و بیزانس نگهداری می‌شود. همچنین این موزه دارای مجسمه منحصر به فردی از یک ناخدا است که از کریستال ساخته شده و متعلق به تمدن امپراتوری هیتیان می‌باشد. این موزه در سال ۱۹۲۶ تأسیس شده است.

موزه آماسیا: این موزه نیز در سال ۱۹۲۶ تأسیس شده و شامل یافته‌های باستان‌شناسی از اوایل دوره برنز تا عهد عثمانی می‌باشد.

موزه تمدن‌های آناتولی: در این موزه آثاری از عصر حجر، نوسنگی، دوره برنز، تمدن هیتیان و برخی تمدن‌های کهن دیگر گرد آمده است. بخش ویژه‌ای هم به نمایش سکه‌ها و آثاری به خط میخی اختصاص داده‌اند. این موزه دارای نشریه‌ای به نام «نشریه موزه تمدن‌های آناتولی» است که به طور نامنظم منتشر می‌شود.

موزه جنگ‌های استقلال ترکیه: در این موزه اسناد، مدارک جنگ استقلال، عکس‌ها و اسناد دیگر مربوط به توسعه اقتصادی، اجتماعی و فناوری گردآوری شده است. این موزه در سال ۱۹۶۱ تأسیس شده و با عنوان موزه مجلس ملی کبیر معروف است.

موزه و آرامگاه آتاترک: در این موزه، دارایی‌های نظامی، اسناد و مدارک، مدال‌ها و آلبوم‌های آتاترک گردآوری شده است. این موزه در سال ۱۹۵۳ تأسیس شد.

موزه قوم‌شناسی: این موزه حاوی نمونه‌هایی از هنر اسلامی و ترک، سکه‌شناسی اسلامی و همچنین کتابخانه‌ای شامل شش هزار جلد کتاب می‌باشد.

موزه گوردیون: این موزه شامل یافته‌های باستان‌شناسی طی فعالیت‌های اکتشافی در منطقه گوردیون می‌باشد.

موزه تاریخ طبیعی ترکیه: این موزه در کنار انجمن تحقیقات و مطالعات معدنی واقع شده است.

موزه آنتالیا: این موزه شامل بخش‌های پیش از تاریخ، باستان‌شناسی، سکه‌شناسی، نژادشناسی، بخش کودکان و کتابخانه می‌باشد. این موزه در سال ۱۹۲۰ تأسیس شده است.

موزه آیدین: این موزه در سال ۱۹۵۹ تأسیس گردید و در آن، آثار باستان‌شناسی، قوم‌شناسی و سکه‌های تاریخی به نمایش گذاشته شده است.

موزه ایاصوفیه: این موزه در زمان امپراتوری بیزانس در سال ۵۳۷ بعد از میلاد بنا شده و تا سال ۱۴۵۳ میلادی «کلیسای سانتا صوفیا» نام داشت و پس از فتح شهر قسطنطنیه (استانبول) به دست عثمانی‌ها، به مسجد ایاصوفیه تبدیل گردید و در سال ۱۹۳۵ به صورت موزه‌ای دولتی درآمد که آثار باستانی دوره بیزانس را به نمایش می‌گذارد. این موزه دارای نشریه‌ای سالانه به نام «سانتاصوفیا» می‌باشد.

موزه قصر توپ قاپو: این قصر در زمان سلطان محمد دوم پادشاه عثمانی بنا گردید و در حال حاضر مجموعه‌ای از جواهرات، پارچه‌ها، لباس‌ها، ظروف شیشه‌ای و چینی و مسی، اشیای نقره‌ای و نفیس، نقاشی‌ها، مینیاتورها، تذهیب‌ها، کالسکه‌های سلطنتی و ... متعلق به سلاطین عثمانی در آن گردآوری شده است. این موزه دارای بایگانی با حدود ۲۳ هزار سند می‌باشد.

موزه نیروی دریایی استانبول: این موزه نمایشی از زرادخانه استانبول در زمان امپراتوری عثمانی است با مجموعه‌ای از طرح‌های و نقشه‌ها، قایق‌های تاریخی، اژدرها، زیردریایی‌ها، لباس‌ها، مدال‌ها و کارهای تزئینی چوبی. این موزه در سال ۱۸۹۷ تأسیس شده و دارای کتابخانه‌ای با ۱۳ هزار جلد کتاب است.

موزه نظامی ترکیه: این موزه در سال ۱۷۲۶ تأسیس شد و مشتمل بر یونیفرم‌های نظامی، سلاح‌ها و غنایم جنگی از دورترین زمان‌ها و کتابخانه‌ای با ۱۲ هزار جلد کتاب می‌باشد.

موزه هنرهای اسلامی و ترکی: این موزه در سال ۱۹۱۴ تأسیس شده و شامل نمایشگاه، بخش‌های آموزشی و پژوهشی، مجموعه با ارزشی از قالب‌های ترکی و اسلامی، تذهیب، مجسمه‌های سنگی و گچی، حجاری‌های چوبی، اشیای فلزی و سفالی، صنایع دستی سنتی و

قومی، مجسمه‌های گردآوری شده از معابد و مساجد ترکیه می‌باشد. همچنین کتابخانه این موزه دارای ۳۲۷۹ جلد کتاب می‌باشد.

موزه پیکر تراشی و نقاشی: این موزه در سال ۱۹۳۷ تأسیس شد و شامل نقاشی‌های و پیکر تراشی‌های ترکیه در قرون نوزدهم و بیستم است.

موزه باستان‌شناسی استانبول: این موزه در سال ۱۸۹۱ افتتاح گردید و دارای موزه‌های باستان‌شناسی سفال‌های ترکیه و موزه‌های آسیای باستان، با آثار هنری سومری، اکدی، هیتیان، رومی و بیزانس و بر روی هم حدود یک میلیون اثر دیدنی است با کتابخانه‌ای مشتمل بر ۸۰ هزار جلد کتاب و نشریه سالانه.

موزه آذین: این موزه در کنار دانشگاه بفسفر است و محل آثار شعرا و هنرمندان ترک می‌باشد.

موزه باستان‌شناسی ازمیر: این موزه دارای آثار دوره‌های باستانی، کلاسیک و هنری است و در سال ۱۹۲۷ تأسیس شد.

موزه باستان‌شناسی اسکی شهر: این موزه شامل اشیای سنگی، استخوانی، سفالی است. و آن به وسیله موزائیک‌های رومی قدیمی در سال ۱۹۳۵ بنا شده است.

علاوه بر موزه‌های پیش گفته آثار تاریخی - سیاحتی ترکیه می‌توان به مناظر بسیار زیبای تنگه بفسفر و آثار تاریخی شهر پرآوازه استانبول چون کلیسا، مسجد، مجموعه آثار شهر باستانی «تراوا» در حومه ازمیر، مجموعه آثار شهر باستانی «برگاما» یا «پرگامرن» در منطقه اژه، مجموعه آثار شهر تاریخی «پاموک قلعه» یا «هی یراپلیس» در نزدیکی دنیزلی، قلعه شهر آلانیا در جنوب ترکیه، مجموعه آثار تاریخی حران در چهل و چهار کیلومتری شهر شانلی اورفا و مناظر دل‌انگیز سواحل سبز، مدیترانه و دریای سیاه اشاره کرد.^۱

۱. ابوالقاسمی محمدجواد، اردوش حسین، ترکیه در یک نگاه، انتشارات الهدی، چاپ اول، ۱۳۷۸، ص ۹.

۲۱) نقش و نفوذ زبان فارسی

زبان فارسی، زبان دربار و همچنین زبان تشکیلات اداری در قلمرو دولت عثمانی بوده است. همچنین اسامی مردان و زنان ترک نیز بعضاً از واژه‌های فارسی است مانند: رستم، فریدون، فرخنده، خجسته، آسمان و با سقوط امپراتوری سلجوقی و سپس عثمانی و به دنبال تأسیس حکومت جمهوری و تلاش‌های گسترده آتاترک برای غربی کردن ترکیه و تغییر حروف ترکی و جایگزینی حروف لاتین، باعث شد که بسیاری از واژه‌ها و اصطلاحات عربی و فارسی از این زبان حذف گردد، لیکن با این حال، اکنون در حدود ۲۰۰۰ واژه فارسی، با مفهوم متداول در زبان فارسی و یا با مفهومی متفاوت، در زبان ترکی مصطلح و رایج است.^۱

هم‌اکنون، با توسعه دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، در هشت دانشگاه ترکیه (مانند دانشگاه استانبول، آنکارا، آتاترک، ارزروم، قونیه و سلجوقیه) کرسی زبان و ادبیات فارسی وجود دارد و در بیش از ۲۰ دانشکده زبان و ادبیات فارسی به عنوان واحد درسی اختیاری تدریس می‌شود. اما به دلیل کارآیی نداشتن زبان و ادبیات فارسی در صحنه اجتماعی ترکیه، فارغ‌التحصیلان سطوح لیسانس و حتی فوق لیسانس این رشته در کسب شغل با مشکلات و دشواری‌های فراوانی مواجه هستند.

گفتنی است در وضعیت کنونی، تنها ۳۰ نفر استاد زبان فارسی در ترکیه وجود دارند که از آن جمله می‌توان به پروفسور ارکان تورکمن، پروفسور سعدالدین کوجاتورک، پروفسور عدنان کارا اسماعیل اوغلو و پروفسور مرسل اشاره کرد. همچنین از این تعداد استاد زبان فارسی ۱۱ استاد درجه پروفسوری و ۲ استاد درجه دانشیاری را دارند.^۲

۱. پرند شادان، سبحانی زهرا، زمینه شناخت جامعه و فرهنگ ترکیه، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی بین‌المللی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۱۹۹.
۲. حکیم‌پور علی، مرجانی علی، شناسنامه فرهنگی ترکیه، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۲۶.

هزاران نسخه کتاب خطی فارسی در کتابخانه‌های ترکیه نگهداری می‌شود، شاهنامه‌خوانی و مثنوی‌خوانی هنوز در بسیاری از مناطق این کشور رایج است و در نوروز و اعیاد اسلامی جشن گرفته می‌شود.

امروزه مهم‌ترین مرکز آموزش زبان فارسی غیر دانشگاهی، بخش آموزش و تحقیقات رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی در آنکارا و استانبول است. در این مرکز به تمامی علاقمندان، با توجه به سطح آنها، زبان فارسی به صورت محاوره‌ای، تصویری و مکتوب آموزش داده می‌شود.

۲۲) نظام پذیرش دانشجویان خارجی

ورود به مراکز آموزش عالی، مستلزم گذراندن امتحان ورودی است که از طرف دولت جهت اتباع خارجی برگزار می‌گردد. هر سال در ماه ژوئن به وسیله «مرکز سنجش و گزینش دانشجویان خارجی» در آنکارا این امتحان برگزار می‌گردد. این امتحان به طور همزمان در شهرهای بغداد، اسلام‌آباد، خارطوم، دمشق، عمان و کوالالمپور نیز به عمل می‌آید.

افرادی که آشنا به زبان ترکی نیستند، باید طی یک سال پس از ثبت نام در دانشگاه، این زبان را بیاموزند. برای این منظور، دوره‌های آموزشی زبان ترکی جهت اتباع خارجی به وسیله مرکز آموزش زبان ترکی در دانشگاه آنکارا ارائه می‌گردد.^۱

۲۳) سایت‌های مهم علمی و اسلامی

نام سایت	آدرس اینترنتی ^۲
مرکز انرژی اتمی ترکیه	http://www.taek.gov.tr
وزارت آموزش	http://www.meb.gov.tr

۱. قاسمی صابر، کتاب سبز ترکیه، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول، ۱۳۷۴، ص ۵۵.

2. <http://www.turkishembassy.org/links/index.htm>

http://www.tuba.gov.tr	دانشگاه علوم ترکیه
http://www.yok.gov.tr	شورای عالی آموزش
http://www.tubitak.gov.tr	انجمن پژوهش‌های علمی و فنی
http://www.mam.gov.tr	مرکز پژوهش‌های ما مارا
http://www.tse.org.tr	مؤسسه استاندارد ترکیه
http://www.kerbela.net	سایت اسلامی کربلا (به زبان ترکی)
http://www.ehli-beyt.com	سایت اسلامی اهل‌البیت (به زبان ترکی)
http://www.kevser.net/	سایت اسلامی کوثر (به زبان ترکی)

نام دانشگاه	آدرس سایت اینترنتی ^۱
دانشگاه آک دینیز	http://www.akdeniz.edu.tr/
دانشگاه آناتولی	http://www.anadolu.edu.tr/
دانشگاه آتاترک	http://www.atauni.edu.tr/
دانشگاه بیبل کنت	http://www.balikesir.edu.tr/
دانشگاه بوغازیچی یا بسفر	http://www.boun.edu.tr/
دانشگاه آنکارا	http://www.ankara.edu.tr/
دانشگاه چوکورووا	http://www.cu.edu.tr/Content/Asp/English/index.asp
دانشگاه دجله	http://www.dicle.edu.tr/
دانشگاه ۹ ایلول یا ۹ سپتامبر	http://www.deu.edu.tr/DEUWeb/index.php
دانشگاه اژه	http://www.ege.edu.tr/
دانشگاه ارچیس	http://www.erciyes.edu.tr/

^۱ . <http://www.yok.gov.tr/english/oku22.html>

نام دانشگاه	آدرس سایت اینترنتی ^۱
دانشگاه فرات	http://www.firat.edu.tr/firat.asp
دانشگاه غازی	http://www.gazi.edu.tr/
دانشگاه گالاتاسرای	http://www.gsu.edu.tr/tr/
دانشگاه غازی انتپ	http://www.gantep.edu.tr/
دانشگاه غازی عثمان پاشا	http://www.gop.edu.tr/
دانشگاه حاجت تپه	http://www.hun.edu.tr/
دانشگاه اینونو	http://www.inonu.edu.tr/
دانشگاه استانبول	http://www.istanbul.edu.tr/
دانشگاه فنی استانبول	http://www.itu.edu.tr/
انجمن فنی ازمیر	http://www.iyte.edu.tr/
دانشگاه کوچ	http://www.kou.edu.tr/
دانشگاه مرمره	http://www.msu.edu.tr/
دانشگاه مصطفی کمال	http://www.mku.edu.tr/
دانشگاه ۱۹ می	http://www2.omu.edu.tr/
دانشگاه فنی اورتادوغو یا خاورمیانه	http://www.metu.edu.tr/
دانشگاه عثمان غازی	http://www.ogu.edu.tr/
دانشگاه سلجوق	http://www.selcuk.edu.tr/
دانشگاه تراکیا	http://www.trakya.edu.tr/
دانشگاه اولوداغ	http://www.uludag.edu.tr/
دانشگاه فنی ییلدیز	http://www.yildiz.edu.tr/
دانشگاه یوزونجی ایل یا صدساله	http://www.yyu.edu.tr/

۲۴) مهم‌ترین مراکز مطالعاتی و پژوهشی

در کشور ترکیه دانشگاه‌های متعددی مشغول به فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی هستند که عبارتند از: آک دنیز، دانشگاه آناتولی، آنکارا، آتاترک، بیل کنت، بوغازایچی یا بسفر، چوکورووا، جمهوریت، دجله، ۹ ایلول یا ۹ سپتامبر، اژه، ارجیس، غازی، قاضی انتپ، حاجت تپه، اینونو، استانبول،^۱ فنی استانبول، فنی کارادیز، کوچ، مرمره، معمار سینان، ۱۹ مایس یا ۱۹ می، فنی اورتادوغو یا خاورمیانه، سلجوق، تراکیا، اولوداغ، فنی ییلدیز، یوزونجی ایل یا صدساله. گفتنی است هر یک از دانشگاه‌های فعال در ترکیه دارای دانشکده‌های کوچک است و نیز هر کدام دارای مراکز مطالعاتی و پژوهشی وابسته به خود می‌باشند.

علاوه بر دانشگاه‌های ترکیه، تعداد زیادی مؤسسات عالی نیز در این کشور فعالیت می‌کنند که از آن جمله می‌توان به آکادمی هنرهای زیبا و کنسرواتوار دولتی، در زمینه آموزش موسیقی اشاره کرد. برخی مؤسسات عالی نیز به امر تربیت معلم می‌پردازند.^۲

● از جمله مؤسسات تحقیقات فرهنگی و اجتماعی ترکیه می‌توان به مراکز زیر اشاره نمود:

مرکز پژوهش‌های فرهنگی هنری و تاریخی اسلامی، مؤسسه عالی فرهنگ زبان و تاریخ آتاترک، اداره بررسی‌های فولکور^۳ ملی، مؤسسه بررسی‌های فرهنگ ترک، مرکز تحقیقات مولوی،^۴ مؤسسه تحقیقات شرق‌شناسی، مؤسسه ترقیات، مؤسسه دولتی آمار، مدیریت کل بایگانی‌های دولتی، موسسه هنر آنکارا.

● مؤسسات پژوهش‌های علمی (علوم محض و کاربردی):

۱. این دانشگاه قدیمی‌ترین دانشگاه کشور ترکیه محسوب می‌شود که در سال ۱۴۵۳ میلادی تأسیس شده و در سال ۱۹۳۳ تجدید بنا شده است.

۲. قاسمی صابر، کتاب سبز ترکیه، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول، ۱۳۷۴، ص ۵۴.

۳. این مرکز به بررسی زمینه‌های هنر و ادبیات، عرف و عادات و اعتقادات ملی مردم ترکیه می‌پردازد و نیز به برقراری یک آرشیو ملی هنری پرداخته است.

۴. این مرکز در زمینه شناخت آثار و احوال مولانا تحقیق می‌نماید.

مرکز آموزش و پژوهش‌های هسته‌ای، سازمان انرژی اتمی، مؤسسه بررسی‌های علمی و فنی ترکیه، مرکز بازدهی ملی، مرکز بررسی‌های شرکت نفت، مدیریت تحقیق و پتروشیمی، مؤسسه بهداشت و سلامت کودکان، سازمان تحقیق و مبارزه با سرطان، مؤسسه بررسی چای، مؤسسه پژوهش‌های جنگلداری، مؤسسه جغرافیای ترکیه، مؤسسه پژوهش‌های زلزله، مؤسسه مطالعات جمعیتی، مؤسسه پژوهش‌های اجتماعی و اقتصادی ترکیه، ایستگاه پژوهش‌های کنترل زیست منطقه، اداره پژوهش‌های سازمان برق ترکیه، مؤسسه اقتصاد ترکیه، مؤسسه پژوهش‌های و آموزش چرم‌سازی، رصدخانه دانشگاه استانبول، مؤسسه روابط بین‌الملل.

● مؤسسات فرهنگی خصوصی:

انجمن روشنفکران کمالیست، اتحادیه نویسندگان ترکیه، تعاونی انتشاراتی نویسندگان و مترجمان، انجمن فارغ‌التحصیلان دانشکده حقوق.

● مؤسسات فرهنگی خارجی:^۱

تشکیلات آموزشی فروم،^۲ مؤسسه رابطه العالم الاسلامی،^۳ مؤسسات آموزشی زبان خارجی، تشکیلات فراماسونری، انجمن آذربایجان، بخش پژوهش‌های فرهنگی سازمان کنفرانس اسلامی.

● کتابخانه‌های ترکیه:

کتابخانه ملی (آنکارا)، کتابخانه دولتی بایزید (بایزید - استانبول)، کتابخانه دانشگاه فنی و خاورمیانه (آنکارا)، کتابخانه مرکزی دانشگاه استانبول و دانشگاه آنکارا، کتابخانه ملی ازمیر، کتابخانه و مرکز اسناد مجلس ملی کیبر (آنکارا)، کتابخانه دانشگاه بغاز، کتابخانه انستیتو پژوهش‌های و اکتشافات معدنی (آنکارا)، کتابخانه سلیمانیه (استانبول)، کتابخانه عمومی

۱. پرند شادان، سبحانی زهرا، زمینه شناخت جامعه و فرهنگ ترکیه، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی

بین‌المللی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۱۰۹

۲. این تشکیلات وابسته به رایزنی فرهنگی آمریکا می‌باشد.

۳. این مؤسسه تحت حمایت کشور عربستان است.

استانبول و آنکارا، کتابخانه احمد پاشا در افیون، کتابخانه مولوی (قونیه)، کتابخانه انجمن بریتانیا (استانبول و آنکارا)، کتابخانه خلیل پاشا، کتابخانه یوسف پاشا^۱ (قونیه)، کتابخانه موزه قصر توپ قاپی (استانبول)، کتابخانه دفاع ملی، کتابخانه نور عثمانی استانبول، کتابخانه آنتالیا.

مهم‌ترین کتابخانه‌های ترکیه به ترتیب عبارتند از: کتابخانه ملی ترکیه، کتابخانه عمومی ترکیه، کتابخانه کودک.

کتابخانه و نشانی سایت آن:

نام کتابخانه	نشانی سایت اینترنتی
کتابخانه ملی ترکیه	http://www.mkutup.gov.tr/index-eng.html
کتابخانه دانشگاه بوغازیچی یا بُسفر	http://www.library.boun.edu.tr/
کتابخانه دانشگاه بیل کنت	http://library.bilkent.edu.tr/
کتابخانه دانشگاه معمار سینان	http://library.msu.edu.tr/english/englishana.htm

۲۵) تخصص‌های برجسته در کشور ترکیه

بزرگ‌ترین صنایع این کشور شامل صنایع منسوجات، غذا و معدن است. این خدمات حدود ۵۶/۷ درصد از تولیدات ترکیه را شامل می‌شود. ترکیه یکی از ۲۰ کشور بزرگ اقتصادی جهان به حساب می‌آید، به علاوه صنعت گردشگری یکی از بهترین منابع درآمدهای ارزی این کشور است.

۱. این کتابخانه حدود هفتصد سال قدمت دارد.

وزارت دادگستری http://www.adalet.gov.tr	وزارت دفاع http://www.msb.gov.tr
وزارت کشور http://www.icisleri.gov.tr	وزارت امور خارجه http://www.mfa.gov.tr
وزارت اقتصاد (مالیه) http://www.maliye.gov.tr	وزارت آموزش ملی http://www.meb.gov.tr
وزارت مسکن http://www.bayindirlik.gov.tr	وزارت سلامت (بهداشت) http://www.saglik.gov.tr
وزارت راه و ترابری http://www.mt.gov.tr	وزارت کشاورزی و امور روستایی http://www.tarim.gov.tr
وزارت کار و خدمات اجتماعی http://www.calisma.gov.tr	وزارت صنعت و تجارت http://www.sanayi.gov.tr
وزارت نیرو http://www.enerji.gov.tr	وزارت فرهنگ و گردشگری http://www.kulturturizm.gov.tr
وزارت محیط زیست http://www.cevreorman.gov.tr	

فصل چهارم: تشیع

۱) چگونگی پیدایش مذهب شیعه یا پیشینه آن

پیش از آن که مردم ترکیه اسلام بپذیرند، پیرو نظام اعتقادی «شامانیسم» بوده و برخی نیز پیرو ادیانی چون زرتشتی، بودایی، یهودیت و مسیحیت بودند. به همین جهت، هرگز تا پیش از پذیرش دین اسلام، اتحاد و اتفاق لازم از طریق پذیرش دین واحد و مشترک را به دست نیاوردند. پس از آن که ترکان شکل تسنن اسلام را پذیرفتند، در زمان خواجه علی، نوه شیخ صفی‌الدین اردبیلی با مذهب تشیع آشنا شدند.

«شیخ شاه»، پس از درگذشت خواجه علی، رهبر شیعیان شد و پس از او پسر شیخ؛ یعنی «جنید» رهبر شیعیان در ایران شد که این امر نقطه عطفی در نفوذ تشیع در آسیای صغیر است. پادشاه ایران، که از نفوذ بیش از حد جنید و علاقه مردم نسبت به وی می‌ترسید، اقامت او را در ایران صلاح ندید و وی را تبعید کرد و جنید به عثمانی رفت. وقتی غزنویان (۳۶۶ - ۵۸۳ هجری) بر حکومت ایران دست یافتند، دوران تسلط ترکان بر این سرزمین آغاز شد و مذهب تسنن رونق گرفت و شدت عمل نسبت به تشیع فزونی یافت. اما پس از آن، در دوران خوارزم شاهیان و سلاجقه، نفوذ رجال شیعه در دستگاه دولتی باعث شد که بسیاری از ترکان به مذهب شیعه روی آورند.

نخستین حرکت جانبداری از تشیع، در دوره ایلخانیان پدید آمد. در این حرکت، تعدادی از علمای شیعه مقیم سایر کشورها به ایران آمدند و در همین دوران نام ائمه اطهار در سکه‌ها نقش بست و روستاییان و مهاجران آسیای صغیر، تشیع را با آغوش باز پذیرفتند. موفق‌ترین پادشاه صفوی در اشاعه تشیع در ایران و کشورهای همسایه «شاه اسماعیل» بود. هنگامی که شاه اسماعیل به سلطنت رسید، مذهب شیعه را به صورت مذهب رسمی ایران اعلام کرد و هواخواهان بسیاری در منطقه آسیای صغیر به دست آورد. در زمان شاه اسماعیل، تشیع در آسیای صغیر به دو صورت متجلی شد:

۱. قزلباش‌ها، که به تکیه اردبیل وابسته بودند و مرادشان اسماعیل بود.

۲. بکتاشی‌ها، که به تکیه حاجی بکتاش ولی وابسته بودند و مرشد ایشان بالیم سلطان بود.

تقویت روز افزون شاه اسماعیل و نفوذ معنوی او در میان ترکمن‌های آسیای صغیر، عثمانیان را به وحشت انداخت، به همین سبب «بایزید دوم» تعدادی از شیعیان را به مورا، گبریت، مودون و کورون تبعید کرد.

در زمان سلطنت «سلطان سلیم اول» در عثمانی، نفوذ تشیع در آن دوره در آسیای صغیر به حدی بود که حتی برخی شاهزادگان عثمانی به صف قزلباش‌ها در آمده و کلاه قرمز بر سر گذاشتند. گفته می‌شود که سلطان سلیم برای مقابله با شیعیان و طرفداران اهل بیت (ع) به سوی بکتاشی‌ها روی آورد و با ملامت و مهربانی با آنان پرداخت، او همچنین «شیخ الاسلام ابن کمال» را واداشت که فتوایی برضد قزلباش‌ها صادر کند و پس از صدور این فتوا، دستور قتل افراد زیادی را صادر کرد و پس از آن، به فکر جنگ با شاه اسماعیل افتاد. سلطان سلیم از این جنگ دو هدف عمده داشت؛ یکی این که او قصد داشت خاک عثمانی را از نفوذ شیعه پاک سازد و بر خراسان بزرگ مسلط شود و دوم آن که با فتح مصر، خلافت را به آل عثمان منتقل کند که با جنگ «چالداران» هر دو هدف او محقق شد و توانست از گسترش تشیع در آسیای صغیر جلوگیری کند.

پس از سقوط دولت صفوی، شیعیان آسیای صغیر به تدریج از ایران دور و در نتیجه از تشیع بیگانه شدند که این گسستگی در ادوار بعدی نیز ادامه یافت.

برای منشاء شیعیان منطقی وجود دارد که بر طبق آن حضور شیعیان در منطقه آناتولی را توجیه می‌کند:

شیعیان امامی، که تحت فشار حکمرانان سنی حاکم بر شامات یا سوریه بزرگ بودند، متواری شده و به مناطق صعب‌الوصول کوهستانی و یا قصبات ذمی‌نشین پناهنده شد و بدین‌سان، رابطه آنان با مراکز علمی شیعه قطع شد و در طول زمان باورهای ایشان تحت تأثیر اعتقادات دیگر ادیان، مذاهب و اندیشه‌های رایج درآمد و گروهی از آنان بعدها علویان^۱ ترکیه^۲ را تشکیل دادند.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، فعالیت‌های فردی و گروهی پراکنده اما فراگیر در میان علویان ترکیه برای آشنایی آنان با مذهب شیعه امامی صورت گرفت و روند بازگشت علویان به مذهب اهل بیت (ع) آغاز گردید و اکنون روز به روز به تعداد شیعیان افزوده می‌شود.^۳

شیعیان جعفری ترکیه در گذشته، تقریباً دارای هویتی ناپیدا بودند و به دلیل اشتراک در مذهب، گویش یا به تعبیری قومیت با شهروندان آذری ایران، به‌رغم اینکه جزء اقوام ترک محسوب می‌گردند، به تحقیر، «عجم» خوانده می‌شدند.

۱. علویان ترکیه به ائمه اهل تشیع اعتقاد دارند، اما خود را به ندرت با اسم دیگری غیر از علوی می‌خوانند و تمایلی ندارند که شیعه خوانده شوند و حتی برخی شیعیان را متعصبان ایرانی می‌دانند. دین علویان از آن چنان انعطافی برخوردار است که پیروی از عقاید اهل سنت نیز برایشان قابل قبول می‌نماید.

2. <http://www.did.ir/document/index.fa.asp?cn=rw00020043609080513>

۳. ابوالقاسمی محمدجواد، اردوش حسین، ترکیه در یک نگاه، انتشارات الهدی، چاپ اول، ۱۳۷۸، ص ۱۴۰

۲) تعداد و درصد شیعیان و مناطق شیعه‌نشین

شیعیان جعفری که شمار آنها نزدیک به یک تا یک و نیم میلیون نفر می‌باشد، در نزدیکی مرزهای ایران سکونت دارند و برخی از آنها مهاجرانی هستند که از ایران به ترکیه رفته‌اند.

پراکندگی جمعیت شیعیان جعفری ترکیه را می‌توان به صورت زیر ذکر کرد:

۱. شرق و شمال شرقی ترکیه: در مرز ایران، ارمنستان و نخجوان، شهرها و روستاهای این منطقه؛ مانند شهرهای اغدیر، قارص، توزلوجا، آرالیک، تاشیلی چای، آکیاکا و آریاچای بیشتر شیعه‌نشین هستند.

۲. شمال غربی ترکیه: بیشتر در شهرهای استانبول،^۱ بورسا و ازمیر سکونت دارند.

۳. مرکز ترکیه: بیشترین تجمع شیعیان جعفری در مرکز ترکیه در پایتخت این کشور، آنکارا و سایر شهرهای بزرگ است.

۴. غرب ترکیه: در شهرهایی چون ازمیر و تورگوتلو.

استان «قارص»، در شمال شرقی ترکیه، از مهم‌ترین محل‌های تمرکز شیعیان است و مردم این استان به زبانی نزدیک به زبان آذربایجان ایران سخن می‌گویند. همچنین استان «اغدیر» نیز یکی از مراکز شیعیان جعفری به شمار می‌رود.^۲ امروزه جعفریان به جز قارص و اغدیر در شهرهای استانبول، آنکارا، ازمیر، بورسا، یالوا، ازمیت، گبزه، تورگوتلو و برخی شهرهای دیگر پراکنده شده‌اند.

درباره جمعیت علویان ترکیه، آمارهای کاملاً متفاوتی داده می‌شود. اگر تلاش کم نشان دادن جمعیت علویان از سوی غیر علویان ترکیه را نادیده بگیریم، نباید نظریه پیروان این مذهب را هم که همواره در تعداد نفوس خود مبالغه می‌ورزند، از نظر دور بداریم. علویان

۱. شایان ذکر است که بیشتر شیعیان جعفری مهاجر در استانبول سکونت دارند.

۲. پرند شادان، سیحانی زهرا، زمینه شناخت جامعه و فرهنگ ترکیه، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی

جمعیت خود را حدود بیست میلیون می‌دانند، در حالی که غیر علویان تعداد آنها را پنج تا هفت میلیون نفر برآورد می‌کنند.

۳) موقعیت شیعیان در ساختار حکومت

در کشور ترکیه میان شیعه و سنی نزاعی وجود ندارد، اما شیعیان همواره از سوی حکومت‌ها، به ویژه حکومت عثمانی تحت فشار بوده‌اند تا اینکه به دنبال استقلال جمهوری آذربایجان، میزان توجه حکومت نسبت به شیعیان جعفری ترکیه، که دارای قومیت آذری هستند، بیشتر شد و سیاست‌پردازان برای اقلیت، جای ویژه‌ای در معادلات سیاسی ترکیه گشودند.

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران، تحولی بنیادین در جامعه شیعه جعفری ترکیه به وجود آمد، که نگاه اکثریت جامعه و توجه حکومت به این اقلیت مذهبی را به دنبال داشت. شیعیان جعفری این سرزمین، از خود فراموشی، به نوعی خود باوری رسیدند و برای دستیابی به منزلتی متناسب با میزان توجهی که در جهان اسلام و از جمله ترکیه به مذهب اصیل تشیع صورت گرفته بود، به تحرک درآمدند. توده اهل سنت، تفاوت میان شیعه امامیه و علویان را دریافت و به ویژه در میان نسل جوان متعهد، نسبت به شیعیان متدین، صمیمیت و نزدیکی ایجاد شد.

حکومت ترکیه با توجه به ارتباطات دیرین و رو به گسترش جامعه شیعه جعفری این کشور با حوزه‌های علمیه ایران و تأثیرات احتمالی این اقلیت کوچک بر اقلیتی بزرگ‌تر یعنی علویان، توجه خود را به سوی شیعیان جعفری معطوف نمود.

لازم به ذکر است که شیعیان ترکیه مسؤولیت‌های مهمی در ارکان قدرت ندارند و بیشتر به مشاغل آزاد و غیر دولتی اشتغال دارند.

۴) وضعیت اقتصادی شیعیان

بیشتر شیعیان ترکیه وضع مالی و اقتصادی مناسبی ندارند. جامعه شیعیان جعفری از نظر اقتصادی نسبتاً فقیر محسوب می‌شوند و جزو طبقات محروم جامعه ترکیه به شمار می‌آیند.

منطقه اصلی جعفری‌نشین ترکیه، یعنی شرق و شمال شرقی آناتولی، از مناطق محروم این کشور به حساب می‌آید.

شایان ذکر است که شیعیان مهاجر، که از مناطق شرقی ترکیه به استانبول آمده‌اند، وضعیت اقتصادی خوبی دارند و برخی از این افراد عضو گروه زینبیه می‌باشند و با توان اقتصادی خود گروه زینبیه را که یکی از گروه‌های شیعیان است، حمایت می‌کنند. در آنکارا بیشتر شیعیان، کارمند دولت هستند و در استانبول، از میر و بورسا بسیاری از آنان مشاغل تجاری و تولیدی دارند. ولی در هر حال نمی‌توان گفت که شیعیان وضعیت مالی خوبی دارند، بلکه در سطح متوسط و پایین‌تر از آن، زندگی می‌کنند.

۵) مراکز مهم دینی شیعیان و حوزه‌های علمیه

به‌طور کلی، شیعیان در ترکیه از نظر ظاهری تقریباً حضور بارز و برجسته‌ای ندارند و به عنوان اقلیت نیز فاقد رسمیت لازم هستند. مساجد شیعیان در بیشتر شهرها اکثراً غیر قانونی تلقی می‌شود. در آنکارا دو مسجد جهت بیست هزار شیعه ساکن آن، وجود دارد؛ یکی «مسجد...اکبر» است که امام جماعت آن شخصی است به نام «شیخ حسن» از اهالی قارص. امامت مسجد دوم را هم آقای «میرعبدا...» بر عهده دارد. لازم به یادآوری است عبارت «اشهد أن علی ولی...» نیز در اذان شیعیان از سوی سازمان دیانت ممنوع شد.^۱ یکی از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین مساجد شیعه در استانبول، که از نظر تاریخی و معنوی مهمی برخوردار است «مسجد والده‌خان» می‌باشد. این مسجد در قرن هفدهم برای آذری‌ها وقف شده است. این مسجد که به مسجد ایرانی‌ها نیز شهرت دارد، کاملاً تحت نظارت دولت قرار دارد.^۲

۱. این مورد تنها چند بار اتفاق افتاد ولی در حال حاضر گفتن این عبارت در مساجد آزاد است.

۲. همان منبع، ص ۸۰

اکنون در استانبول بالغ بر ۲۰ مسجد، در ازمیر ۳ مسجد، در بورساک ۳ مسجد، در آنکارا ۲ مسجد و در دیگر شهرهای شیعه‌نشین دست‌کم یک مسجد متعلق به شیعیان وجود دارد. شهر اغدیر مرکز شیعیان ترکیه است و بیشتر مساجد شهر متعلق به شیعیان می‌باشد. البته در بسیاری از این مساجد، تنها فعالیت‌های عادی مانند برگزاری نمازهای یومیه و نماز جمعه انجام می‌گیرد. به جز مساجد، برخی مؤسسه‌های وابسته به شیعیان، برای فعالیت‌های فرهنگی؛ مانند وقف و مراکز انتشاراتی ایجاد شده است. بخشی از این مؤسسه‌ها در استانبول و یک مؤسسه در آنکارا به نام «وقف باب علی» فعالیت می‌کنند. همچنین مراکز انتشاراتی شیعیان، نیز فعالیت‌هایی در زمینه انتشار کتب اسلامی و شیعی انجام دارند. از گروه‌ها و سازمان‌های شیعی، می‌توان موارد زیر نام برد:

● **گروه زینبیه:** این گروه، یکی از گروه‌های فعال شیعه در ترکیه است، که بیشتر مسلمانان مهاجر از مناطق شرقی ترکیه به استانبول می‌باشند و به منظور فعالیت‌های اقتصادی به این شهر آمده‌اند. رهبر این گروه «صلاح‌الدین اوزگوندوز» می‌باشد. این گروه در سال‌های اخیر به موفقیت‌های زیادی دست یافته است که از جمله علل آن، می‌توان به توان اقتصادی برخورداری از حمایت سیاسی برخی نمایندگان مجلس اشاره کرد.^۱

● **انتشارات آل بیت ترکیه:** هدف تأسیس‌کنندگان آن، که در استانبول فعالیت می‌کند، آگاه‌سازی جامعه با فرهنگ و زندگانی اهل بیت (ع) از راه پژوهش‌های علمی و آموزشی می‌باشد.

● **گروه کوثر:** یکی از گروه‌های فعال در ترکیه است که بیشتر اعضای آن را طلاب تحصیل کرده تشکیل می‌دهند. رهبری این گروه با هیأت علماء است. انتشارات «کوثر» منظم‌ترین و جدیدترین مؤسسه انتشاراتی وابسته به این گروه است که تا کنون بالغ بر ۶۰ جلد کتاب منتشر نموده و بزرگ‌ترین کار این مؤسسه ترجمه و انتشار تفسیر قرآن «المیزان»

۱. شایان ذکر است که تمام اعضای این گروه شیعه نمی‌باشند و برخی از آنها کردهای مستبصر و برخی سنی مذهب می‌باشند ولی شیعیان نیز در میان آنها می‌باشند.

می‌باشد. همچنین لازم به ذکر است که تنها مجله شیعیان ترکیه به نام، «قبله» نیز از طرف این مؤسسه به انتشار می‌رسد. از دیگر فعالیت‌های فرهنگی این گروه می‌توان به ترجمه چند فیلم شیعی به زبان ترکی اشاره کرد.

سایت‌های اینترنتی مربوط به شیعیان در ترکیه:

نام سایت	آدرس اینترنتی
سایت کربلا ترکیه	http://www.kerbela.net
سایت اهل البیت ترکیه	http://www.ehli-beyt.com
سایت کوثر ترکیه	http://www.kevser.net

۶) تشکل‌های دینی و سیاسی شیعیان

بنا به دلایل تاریخی، از جمله ظلم شاهان عثمانی علیه علویان و شیعیان، پس از شکل‌گیری جمهوری ترکیه و آزادی بسیار اندکی که به آنان داده شد، شیعیان و علویان با رژیم لائیک ترکیه کنار آمدند و از هرگونه درگیر شدن با دولت اجتناب نموده‌اند. به همین دلیل، هیچ گروه فعال سیاسی و یا مخالف دولت در میان شیعیان وجود ندارد و بنا به اظهارات مقامات ترکیه، هیچ تهدیدی از ناحیه شیعیان این کشور، متوجه حکومت نیست.

در ترکیه، دو جماعت و یا گروه عمده شیعی جعفری وجود دارد که مرکزیت هر دو در استانبول می‌باشد. گروه نخست، گروه «زینبیه» به رهبری شیخ صلاح‌الدین اوزگوندوز می‌باشد و گروه دوم، گروه «کوثر» است که به شکل شورایی اداره می‌شود. گروه کوثر نزدیک ۱۳ سال قبل، توسط تعدادی از علمای تحصیل کرده در قم بنیان گذاشته شد و به فعالیت پرداخت.

شیعیان ترکیه دارای حزب سیاسی مشخصی نبوده و در انتخابات معمولاً از احزاب راست‌گرای ملی و اسلامی حمایت می‌کنند. بدین ترتیب که بیشتر شیعیان جعفری مناطق

شمال شرقی از حزب افراطی ملی به نام حرکت ملی گرا حمایت می کنند و در مناطق غربی نیز (در ازمیر، بوسا و استانبول) معمولاً طرفدار احزاب اسلامی و ملی هستند.

۷) شخصیت های مهم شیعی

از شخصیت های مهم شیعی می توان از افراد زیر یاد کرد:^۱

۱. شیخ صلاح الدین اوزگوندوز: که رئیس جماعت زینبیه استانبول است. ایشان تحصیل کرده نجف و قم می باشند و از طرف حکومت ترکیه همواره به عنوان رهبر جعفری های ترکیه مورد خطاب قرار می گیرند.
۲. شیخ موسی آیدین: رئیس بنیاد باب علی آنکارا، ازمیر و اغدیر و عضو گروه کوثر.
۳. شیخ قدیر آکاراس: امام جمعه مسجد مهدیه استانبول و عضو گروه کوثر.
۴. شیخ حمزه آیدین: امام جمعه و جماعت مسجد محمدیه استانبول.
۵. شیخ رحمان کارانلوک: امام جمعه و جماعت مسجد اهل البیت (بایراکلیازمیر).
۶. شیخ بهرام گلیبی: امام جمعه در مسجد مرکزی قارض.
۷. سید علی اورمیش: امام جمعه در مسجد اهل البیت چوروم .
۸. میر عبدا... و شیخ حسن: هر یک از این دو امام جماعت یکی از مساجد دوگانه شیعیان در آنکارا را برعهده دارند.
۹. عباس کاظمی: رئیس مؤسسه علمی و فرهنگی انتشارات کوثر.
۱۰. عبد ا... توران: رئیس مؤسسه آل طه.

از دیگر شخصیت های شیعی می توان به عیسی گونش، موسی گونش، جعفر صادقی، کاظم شیکناش، مهدی قائمی، ولی بدر، قربان اولوسوز، پروفیسور حسین حاتمی، بلند آی یلدیز، شیخ

۱. حکیم پور علی، مرجانی علی، شناسنامه فرهنگی ترکیه، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص

صفر جوشکون، شیخ توکل ارون، شیخ حمید توران، شیخ صباح‌الدین یلماز، میکائیل کایلد و شیرعلی بیات اشاره کرد.

۸) وضعیت تقلید یا مراجع شیعه در ترکیه

جعفری‌های ترکیه، بیشتر از سه مرجع تقلید می‌کنند:

۱. آیت ... سید علی خامنه‌ای: بیشتر مقلدان ایشان اعضای گروه کوثر و شیعیان تابع این گروه می‌باشند.
۲. آیت ... شیخ جواد تبریزی: عمده مقلدان ایشان اعضای گروه زینبیه و حامیان شیخ صلاح‌الدین می‌باشند.
۳. آیت ... سیستانی که مقلدان ایشان بیشتر از سوی علمای قدیمی ترغیب می‌شوند و قشر جعفری‌های سنتی را تشکیل می‌دهند.
۴. دیگر شیعیان ترکیه نیز بر تقلید از حضرت امام (ره) و آیت ... خوئی (ره) هستند. همچنین برخی مقلد آیت ... فاضل لنکرانی می‌باشند.

فصل پنجم: حج گذاری در ترکیه

۱) آمار

سه‌میه حجج ترکیه، بر اساس قاعده همه کشورهای اسلامی است و هر سال یک هزارم جمعیت کشور است؛ یعنی از هر هزار نفر، یک نفر به این سفر عرفانی اعزام می‌گردند. تقاضا برای اعزام معمولاً با سهمیه اختصاص یافته برابر نیست و تعداد متقاضیان بیش از سهمیه است. تعداد حاجیان اعزامی به حج، از کشور ترکیه، هر سال نزدیک به ۱۱۰ هزار نفر می‌باشد، که این تعداد در بعضی از سال‌ها کاهش می‌یابد. حدود ۱۰٪ از حجج از طریق دیگر کشورها به حج مشرف می‌شوند که با کسر این تعداد، آمار حجج مشرف شده از داخل کشور ترکیه در حدود ۹۵ هزار نفر می‌باشد.

۲) امور اجرایی حج شامل چند چیز است:

الف) ثبت نام و اعزام

فراخوان زائران برای ثبت نام در حج تمتع، از طریق روزنامه، تلویزیون، مساجد و خطبات است و ثبت نام عمومی را دولت انجام می‌دهد. برای اعزام زائران مسئولان شرایطی را وضع کرده‌اند. در ترکیه هر فرد تنها یک بار می‌تواند برای حج تمتع ثبت نام کند و از این حیث

محدودیت وجود دارد.^۱ ثبت نام به صورت غیر متمرکز و معمولاً توسط مفتی‌ها و فرمانداری‌ها انجام می‌شود. با توجه به این که تقاضا بیش از سهمیه در نظر گرفته شده است، برای انتخاب حجاج اعزامی از قرعه کشی استفاده می‌شود. زائران پس از ثبت نام نمی‌توانند سهمیه خود را به دیگران واگذار کنند اما در سال‌های اخیر، این حق به افراد داده شده است. اعزام حجاج از دو راه دولتی و غیردولتی است. هیچ سهمیه‌ای به ادارات و سازمان‌های دولتی و غیردولتی و یا اشخاص حقیقی و حقوقی و یا تشویق‌ها تعلق نمی‌گیرد و اعزام‌ها تنها از راه ثبت نام عمومی انجام می‌شود. بخش خصوصی، چنانچه متولی امور حج شود، هیچ یارانه‌ای از دولت دریافت نمی‌کند و کلیه هزینه‌ها به وسیله زائران اعزامی تأمین می‌شود. زائران ترکیه برای رفتن به عربستان سعودی، از گذرنامه عادی بین‌المللی استفاده می‌کنند. این گذرنامه مخصوص سفر حج نیست و برای سفرهای خارجی دیگر نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد.

در کشور ترکیه اعزام زائران از دو طریق دولتی و غیردولتی ساماندهی و انجام می‌شود. هر سال ۶۰٪ از حجاج، از طریق نظام دولتی سازمان دهی و اعزام می‌شوند، ۳۰٪ از حجاج از راه بخش خصوصی و به کمک مراکز توریستی و ۱۰٪ نیز از دیگر کشورها و از طریق سازمان‌های اسلامی مانند «گروه ملی گوروش» به حج می‌روند.

گفتنی است تعداد زیادی از ترک‌های مقیم اروپا نیز که رقم آنها بالغ بر ۲۰ هزار نفر می‌گردد در مناسک حج شرکت می‌کنند.

ب) حمل و نقل

زائران ترک از راه هوایی و زمینی^۲ به کشور عربستان منتقل می‌شوند:

۱. زائرانی که از طریق هوایی می‌روند از طریق ۱۵ فرودگاه مبدأ به عربستان سعودی پرواز

می‌کنند، لازم به ذکر است که هواپیماهای شرکت هواپیمایی ترکیه تنها به جده پرواز می‌کنند.

۱. این قانون برای ۵ سال است و پس از ۵ سال فرد حق ثبت نام مجدد را دارد.

۲. در حال حاضر مسیر زمینی جهت استفاده حجاجی است که به صورت شخصی مشرف می‌شوند.

ترکیه در موسم حج به ناوگان هوایی خود متکی است و از سایر کشورها هواپیما اجاره نمی‌کند. ۲. زائرانی که از طریق زمینی به این سفر معنوی مشرف می‌شوند، از سوریه به اردن رفته و از آنجا به خاک عربستان وارد می‌شوند. شایان ذکر است، که تعداد حاجیانی که از راه زمینی مشرف می‌شوند، بسیار محدود است.

انتقال زائران ترک از جده به مکه و مدینه (به صورت مدینه قبل و مدینه بعد)، به وسیله اتوبوس انجام می‌شود. در مکه و مدینه، برای تشریف به حرمین شریفین از خودرو کرایه‌ای، که از طرف سازمان دیانت و شرکت‌ها به خدمت گرفته می‌شوند، استفاده می‌گردد.

ج) مسکن

در حدود ۲ ماه پیش از رفتن زائران ترک به عربستان، اجاره مسکن به وسیله مأموران سازمان امور دیانت ترکیه و مسؤولان بخش خصوصی آغاز می‌شود. اجاره‌کنندگان منازل زائران، معمولاً فرش، آب، میز و صندلی، یخچال و لوازم آشپزخانه را از صاحبان مسکن دریافت می‌کنند. زائران زن و مرد ترک به طور جداگانه در منازل اسکان داده می‌شوند. محل سکونت بیشتر حجاج ترکیه در مدینه، در خیابان قربان‌های نازل، علی‌بن ابی‌طالب و ابوذر است و در مکه در منطقه سفله، محبس الجن و عزیزیه مسکن می‌گزینند.

د) تغذیه و بهداشت

از زائران ترک، در حین پرواز با هواپیما، روزها و شب‌های اقامت در عرفات و منا، طبق برنامه از پیش تعیین شده، پذیرایی به عمل می‌آید. در سایر اوقات، از آن دسته از حجاجی که اقامت در هتل و یا اقامت کوتاه مدت را ترجیح داده‌اند، در سه نوبت پذیرایی به عمل می‌آید. برای زائرانی که در هتل اقامت دارند، غذا در محل تهیه و در اختیارشان قرار می‌گیرد. برخی از حجاج مقدار کمی مواد غذایی با خود به عربستان می‌برند و در طول سفر، از این مواد استفاده می‌کنند. غذای منا و عرفات زائران ترک، سرد و به صورت بسته‌بندی داده می‌شود و هیچ برنامه معینی برای استفاده از میوه و چای ندارند و آب بهداشتی و مورد شرب آنان نیز توسط صاحبان منازل تأمین می‌گردد.

زائران ترکیه، پیش از رفتن به عربستان، تحت هیچ معاینه پزشکی قرار نمی‌گیرند و خود آنان به سلامت خود توجه می‌کنند. حجاج پیش از سفر نسبت به بیماری مننژیت واکسینه می‌شوند، اما در طول سفر، خدمات پزشکی مورد نیاز به زائران بیمار ارائه می‌شود و از امکانات درمانی دولت ترکیه و یا عربستان بهره می‌گیرند.

سازمان امور دیانت ترکیه در موسم حج با کسب مجوز از دولت عربستان، یک باب بیمارستان در مکه و یک باب بیمارستان در مدینه و تعدادی مراکز بهداشتی دایر می‌کند. همچنین چادرهای پزشکی در عرفات و منا برای ارائه هرگونه خدمات درمانی برپا می‌گردد. قبل از تشریف به حج، تمام حجاج در همایش‌های ویژه‌ای نسبت به رعایت نظافت و بهداشت آموزش می‌بینند.

هـ) آموزش حجاج

ساماندهی امور اجرایی حج به عهده افراد مشخص و کسانی است که در امور حج دارای تجارب ارزنده‌ای هستند. زائران ترک از حدود ۵ تا ۶ ماه مانده به عید قربان، به کاروان‌ها و یا تورهای زیارتی معرفی می‌شوند و طی این مدت، آموزش‌های لازم را می‌بینند.

حجاج ترک پیش از اعزام به عربستان، در سمینارهای مختلفی حضور می‌یابند. در این سمینارها، در مورد مناسک حج برای ایشان توضیحاتی داده می‌شود. آموزش مسائل اداری، روابط انسانی، برخورد با مشکلات احتمالی که حجاج در حین سفر با آن مواجه می‌شوند، نظیر مسائل بهداشتی، امنیتی، تغذیه و ... ، بخش مهمی از آموزش این سمینارها را تشکیل می‌دهد. دوره‌های آموزشی زائران ترک در حدود یک تا دو ماه پیش از آغاز سفر حج برگزار می‌شود.

مسئولان برگزیده شده از سوی سازمان امور دیانت ترکیه، با حضور در منازل زائران حاضر می‌شوند و توصیه‌های لازم را نموده؛ اطلاعات مورد نیاز را در اختیارشان قرار می‌دهند. علاوه بر تمام موارد ذکر شده، در ایام نزدیک به حج، از امکانات رسانه‌ای کشور نیز استفاده می‌شود و زائران از جزوات و کتب و فیلم‌های ویدئویی نیز بهره‌مند می‌شوند. اداره حج

سازمان امور دیانت ترکیه همچنین برای رؤسای کاروان‌ها و مأموران، سمینارهای آموزشی برگزار می‌کنند.

لازم به ذکر است پس از بازگشت زائران از سفر حج، در زمینه ادامه و تحکیم خصلت‌های ارزشمند و معنوی که در حین سفر به دست آورده‌اند، توصیه‌هایی از سوی دست اندرکاران به آنان داده می‌شود.

۳) نظام و مکانیسم امور مذهبی حج

امور حج در کشور ترکیه به وسیله دولت و بخش خصوصی و به صورت مشترک اداره می‌شود. «سازمان دیانت» ترکیه مسئولیت انجام پژوهش‌های و پژوهش‌های حج را به عهده دارد و دستورالعمل‌ها و شیوه‌های اجرای حج توسط «شورای حج و عمره» تدوین می‌شود.

خدمتگزاران به زائران و مجریان عملیات حج، از سوی سازمان امور دیانت با در نظر گرفتن معیارهایی انتخاب می‌شوند. بعثه حجاج ترکیه در مورد فعالیت‌های فرهنگی، که مربوط به زائران است، توصیه‌هایی به مأموران انتخابی سازمان امور دیانت می‌کند، مسئولان بعثه در طول سفر از طریق تشکیل جلسات با مأموران دینی ارتباط برقرار می‌کنند.

۴) هزینه هر حاجی و مدت اقامت

هزینه سفر حج، همه ساله پیش از سفر و از زمان ثبت نام زائران دریافت می‌شود و هزینه‌ها نیز متفاوت است. در سال ۲۰۰۱ میلادی، هزینه حج بر اساس شرایط رقابتی موجود در ترکیه تعیین شد ولی هزینه‌هایی مانند مأموران دینی، بهداشتی، خدماتی و مبالغی که باید به کشور عربستان پرداخت شود، از پیش تعیین گردید و تمام این مبالغ از حجاج اخذ گردید.

ممکن است مبالغ پرداختی از سوی زائران یکسان نباشد، زیرا میزان پرداختی، براساس نوع هتل و طول مدت سفر و ... تعیین می‌شود. یک زائر باید برای رفت و برگشت خود به عربستان، حداقل ۱۸۰۰ تا ۱۹۰۰ دلار به عنوان هزینه سفر حج بپردازد^۱ که این مبلغ همه ساله با تغییراتی مواجه است. دولت برای هزینه پرواز زائران هیچ یارانه‌ای را در نظر نمی‌گیرد. شایان ذکر است سرانه‌ای که برای هزینه‌های خدمات درمانی هر زائر پیش‌بینی شده نزدیک به ۴۰ دلار است.

زائران ترک ۸ روز در مدینه و مکه ۲۵ تا ۳۵ روز در مکه اقامت دارند و به طور میانگین ۳۵ تا ۴۵ روز در عربستان اقامت دارند و پیش از رفتن آنان، زمان برگشت نیز مشخص می‌شود.

۵) کتب معروف مذهبی مرتبط با حج و مناسک آن

در مراسم حج، هر سال کتب مرتبط با مناسک این فریضه به وسیله سازمان دیانت تهیه و در اختیار حجاج ترکیه قرار می‌گیرد. همچنین شرکت‌های خصوصی که اقدام به اعزام حجاج به مکه و مدینه را دارند، کتاب‌هایی را به نام «حاجی رهبری» تهیه و در اختیار زائران قرار می‌دهند که در این کتاب‌ها شیوه انجام مناسک، توضیح داده شده است.

۶) جایگاه حاجی در آن کشور

حاجی در کشور ترکیه جایگاه خوبی دارد به گونه‌ای که مشرف شدن به سفر مکه و مدینه، امتیازی اجتماعی به حساب می‌آید. تا چند سال گذشته سن اغلب حجاج ترک بالا بوده و جوانان رغبتی به این سفر نداشتند، اما در سنوات اخیر این دیدگاه تغییر یافته و گرایش میانسالان و جوانان به این سفر معنوی افزایش یافته است.

۱. این مبلغ جدا از هزینه غذا می‌باشند، حجاج ترکیه باید خود هزینه غذا را پرداخت نمایند.

۷) آداب و رسوم برگشت حجاج

آداب و رسوم برگشت حجاج در ترکیه بسیار شبیه آداب و رسوم جاری در ایران است. در ترکیه نیز مانند ایران اقوام و نزدیکان به استقبال حاجی به فرودگاه می‌روند و در مقابل او گوسفند قربانی می‌کنند.

خانواده حاجی به مناسبت بازگشت حاجی از سفر حج، جشنی برپا می‌کنند که از ۳ روز تا یک هفته طول می‌کشد.^۱

حاجی نیز در این جشن به عنوان سوغاتی به میهمانان «آب زمزم»، تسبیح و سجاده هدیه می‌دهد.

۸) پوشش حجاج

پیش از شروع سفر حج، از پارچه‌هایی که در اختیار مأموران قرار گرفته، برای زائران لباس‌های متحدالشکل و مناسب تهیه می‌شود و در طول سفر، تمام زائران باید از این لباس‌ها استفاده کنند. این پوشش یکدست حجاج ترکیه، سبب ایجاد نظم و انضباطی ظاهری برای آنان شده است.

گاهی پوشش حجاج ترکیه متفاوت است؛ به طوری که حجاج عازم از طریق شرکت‌های گردشگری، لباس متحدالشکل و حجاج عازم از طریق سازمان دیانت نیز لباس ویژه خود را به تن می‌کنند. پوشش حجاج کرد، که از قسمت شرق ترکیه مشرف می‌شوند نیز شکل و نوع دوخت لباسشان متمایل به لباس کردی است ولی رنگ آن همسان با لباس سایر حجاج ترک می‌باشد.

۱. این مدت بسته به وضعیت و تمکن مالی خانواده حاجی دارد. افراد متمکن یک هفته جشن را بر پا می‌دارند.